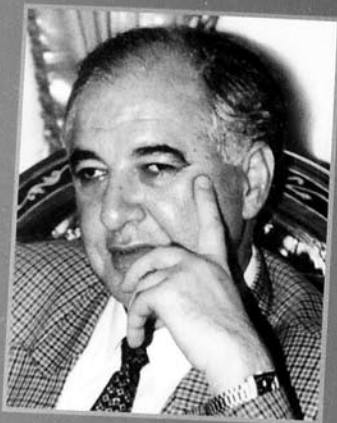

Mir Cəlal

dünyasından sətirlər

HİDAYƏT

Ar 2006
2071

HİDAYƏT

Mir Cəlal dünyasından sətirlər

91593

M.F.Axundov adına
Azerbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı-2006

ARXIV

0937

İllər keçdikcə, ötən çağlar-
dan uzaqlaşdıqca istiri-istimix
artıq əlqatmaz uzaqlıqda gələn
və ilqəmlər arasından gözünü
o illəri qaydır, fəthət uzaq
baxışlarından süzülüb gələn,
yaddoşına həkk olunmuş mənim
uçan insanları xatırlayırsan,
o sağı və təmiz dünyanın, o unu-
dulmaz insanların hirsətini
qoxırsan, həyatda o cür insan-
larla rastlaşanda (əlbəttə, rast-
laşırısan!) müdrik babaların
hikməti yada düşür: dünya xa-
li deyil. Bir də onu düşünür-
sən ki, dünyada belə mənasız-
yat, əxlaq və ucağı örnəklə-
ri olmasaydı, dünya çox zəlim,
amansız, subyektiv və həqsiz
olardı.

F. Orucov

Redaktor - Səyavuş Məmmədzadə

Rəsam – Arif Hüseynov

Hidayət. « Mir Cəlal dünyasından sətirilər»

Bakı, «Əbilov, Zeynalov və oğulları» nəşriyyat-poliqrafiya Evi, 2006. 84 səh

Hidayətin « Mir Cəlal dünyasından sətirilər» adlı xatirə – essəsində müəllifin Azərbaycan ədəbiyyatının və filologiya elminin inkişafına önəmli töhfələr bəxş etmiş böyük ədib və görkəmli pedaqoqla görüşlərindən, bu görüşlərin unudulmaz təəssüratından bəhs olunur.

ISBN 5-87459-252-0

© Əbilov, Zeynalov və oğulları», 2006
© Orucov H. 2006

Yığılmağa verilib 01.09.06. Çapa imzalanıb 11.09.06.

Ofset çapı. Sayı 500 əd.

Hədiyyə olunur

«Əbilov, Zeynalov və oğulları» nəşriyyat-poliqrafiya Evi,
AZ 1009, Bakı, Azərbaycan, M. İbrahimov 43
Tel +99412 4973623
E-mail: azs@azdata.net

J illər keçdikcə və ötən çağlardan uzaqlaşdıqca, istər-istəməz artıq əlçatmaz uzaqlıqda qalan və ilğımlar arxasından görünən o illərə qayıdır, şəffaf uşaq baxışlarından süzülüb qəlbinə, yaddaşına həkk olunmuş mənən uca insanları xatırlayırsan, o saf və təmiz dünyanın, o unudulmaz insanların həsrətini çəkirsən, həyatda o cür insanlarla rastlaşanda (əlbəttə, rastlaşırsan!) müdrik babaların hikməti yada düşür: **dünya xali deyil.** Bir də onu düşünürsən ki, **dünyada belə mənəviyyat, əxlaq və ucalıq örnəkləri olmasaydı, dünya çox zalım, amansız, subyektiv və haqsız olardı.**

Ömrümə əbədi daxil olmuş ideal insanların bir qismini əvvəlcə əsərləri, çıxışları ilə, haqqında formalaşmış müsbət, ictimai rəylə qiyabi olaraq, uzaqdan tanıyısam və sevmişəm, sonra həyatda görüşmüşük, ünsiyyətdə olmuşuq. Mir Cəlal müəllimi də hələ Zəngəzurun kiçik bir dağ kəndində – Maralzəmidə məktəbə gedərkən “Bir gəncin manifestindən tanıyır, Baharın acı taleyinə yana-yana bu əsərin müəllifini dünyanın ən böyük yazıçılarından biri sayırdım. Sonralar anladım ki, belə əsərləri Mirzə Cəlil demişkən, zəmanə özü yaradır və belə əsərlər yazılanda Tanrının əli müəllifin əlinin üstündə olur. Qonşu Lök kəndində (o vaxtlar bizim kənddə məktəb üçüncü sinifə qədər idi) dördüncü sinifdə oxuyanda ədəbiyyat müəllimim Əli Əliyev də öz müəllimi Mir Cəlal Paşayevdən (o, böyük ədibin və müəllimin adını həmişə belə çəkirdi) öyünə-öyünə danışardı və açıqca fəxr edərdi – Mir Cəlal Paşayev onun müəllimi olub! Əli müəllim o vaxt Zəngəzurda

sadə camaatın təsəvvüründə ikinci növ ali məktəb hesab edilən (birinci Azərbaycan Dövlət Universiteti sayılırdı) APİ-nin (indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin) qiyabi şöbəsini bitirmişdi. Mən sadələvh uşaq marağıyla ondan soruşanda ki, Mir Cəlal müəllim nə üçün Universitetdə dərs demir, sualım şübhəsiz, APİ-nin məzunu kimi onun xətrinə dəydi. İncik və bir az da hirsli: niyə, bəyəm APİ universitetdən əskikdir? – dedi - **Mir Cəlal Paşayevdən başqa APİ-də Mikayıl Rəfil, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Əhməd Seyidov, İsmayıl Şıxlı...** (adını eşitmədiyim başqa müəllimlərin də adını çəkdi) işləyir, - əvvəlki cümləsinə bir də qəzəblə təkrarladı, - bəyəm APİ universitetdən əskikdi? Sualım Əli müəllimin əməlli-başlı xətrinə dəymişdi. Mən onu sakitləşdirmək üçün “bilirəm, onlar görkəmli adamlardır, ancaq APİ-də işlədiklərini bilmirdim, - söylədim. Bu sözümlə sanki külək kimi Əli müəllimin çöhrəsindəki qəzəbi bir anda silib apardı. “Sən çox şey bilirən, ancaq hər şeyi bilmirsən - deyərək “barışq elan etdi. “Aramız düzələndən sonra Əli müəllimdən xahiş edirdim ki, bir az Mir Cəlal müəllimdən danışsın və Əli müəllim həvəslə bildiklərini danışsın. Ancaq Əli müəllim də o vaxtlar mənə kimi bilmirdi ki, Mir Cəlal müəllim Azərbaycan Dövlət Universitetinin professorudur, sadəcə, vaxtilə tələbəsi olduğu APİ-dən ayrılmaq istəmir, orda da kurslar aparır, təkcə Azərbaycandan deyil, Zəngəzurdan, Göycədən, Ağbabadan, Loru-Pəmbəkdən, Dərbənddən, Borçalıdan, Qaraçöpdən... ümumiyyətlə, Qafqazın hər yerindən APİ-yə gəlib Əli müəllim kimi təhsil alan

soydaşlarımıza ədəbiyyat tariximizin zənginliklərini çatdırmaq üçün ADU-da işinin çox olmasına baxmayaraq, imkan tapıb bir vaxtlar təhsil aldığı doğma institutda tələbələrə mühazirələr oxuyur. Bu tələbələr öz kəndlərinə, öz evlərinə, öz məktəblərinə ürəklərində Mir Cəlal şəxsiyyətinin nurundan nə isə aparır və bu gözəl insanın tələbəsi olduqları üçün Əli müəllim kimi fəxrlə danışırdılar.

* * *

Uşaq illərimdə bizim kəndimizdə, bütün Zəngəzurdə mənə yaşlıların və məndən bir az böyüklər içində “Bir gəncin manifestini döndə-döndə oxumayan, yaxud heç olmasa, bir-iki fəsil oxumayan, Mir Cəlal adını eşitməyən şagird tapmaq mümkün deyildi. O vaxtlar heç Bakıya da televiziya gəlməmişdi. Hamı yazıçıları əsərlərindən və mətbuatdan tanıyırdı. Biz yazıçılarımızın şəklini yalnız kitablarda və hərdən qəzetlərdə görə bilərdik. Ancaq ədəbiyyat həvəskarları sevdiyi yazıçının portretini xəyallarında canlandırırdılar. Bəlkə buna görəydi ki, mən Mir Cəlal müəllimi 1963-cü ilin avqustunda ADU-nun o vaxtlar Nizami, 49-dakı korpusunda qəbul imtahanı vaxtı görəni kimi tanıdım. Məndən imtahanı o vaxtlar tanımadığım başqa müəllim götürürdü, ancaq gözüm Mir Cəlal müəllimdəydi, onun reaksiyasını duymaq istəyirdim və bu, həm imtahan götürən müəllimin (indi görkəmli ədəbiyyatşünas alimdir, onda cavan vaxtlarıydı, ona böyük hörmətim var), həm də

komissiyanın başqa üzvlərinin diqqətindən yayınmırdı. Mən suallara cavab verdikcə Mir Cəlal müəllimin üzündə ifadələrin dəyişmədiyini görür və narahat olurdum, ancaq cavabımın sonuna yaxın çöhrəsində məmnunluq nişanələri sezdim və rahat oldum. Mir Cəlal müəllimi ilk dəfə onda gördüm və imtahan verdiyim 15-20 dəqiqədə səsini eşitmədim və ilk təəssüratım bu oldu ki, o, heyrətamiz dərəcədə sakit və təmkinlidir. Universitetin həyətində düşün kimi biri soruşdu: “Müəllimlər kimlərdir? “Biri Mir Cəlal müəllimdir, - dedim, - ikisini tanımadım. Məndən imtahan götürən müəllimi də tanımadım. **“Mir Cəlal müəllim ordadırsa, imtahan düzgün keçər”** – imtahana gələndə qardaşımı müşayiət edən universitetin üçüncü, ya dördüncü kursunda oxuyan (onu sonradan yaxından tanıdım) həmin tələbənin sözləri yadımdan çıxmayıb: **“Mir Cəlal müəllimi qəbula salıblar ki, imtahan düzgün keçsin...!”**

* * *

Mir Cəlal müəllimin kafedrası indiyə qədər gözəlir. Kafedra Universitetin o vaxtkı əsas binasında (indiki Xalq Təsərrüfatı Universiteti) ikinci mərtəbədə pillələrin başında, böyük bir otaqda yerləşirdi. Bura bir çox görkəmli alimlərin iş yeri idi, Mir Cəlal müəllimin hərdən bu böyük otaqda ahestə-ahestə var-gəl etməyi vardı. Bütün bunlarla bərabər burada qəribə səssizlik, rahatlıq hökm sürürdü. Müəyyən səbəblərdən mənim də bu kafedraya yolum düşürdü və mənə elə gəlirdi ki, sənət və elm məbə-

dinə daxil oluram. Kafedrada Əkbər Ağayev, Əli Fəhmi, Bəxtiyar Vahabzadə, İsmayıl Əlizadə, Raifə Həsənova, Əzizə Cəfərzadə, Fəridə Vəzirova, Camal Əhmədov, sonralar Abbas Zamanov kimi o vaxtlar geniş tanınan alimlər – pedaqoqlar çalışırdı. Bir çox gənc, istedadlı tədqiqatçı müəllimlər də vardı ki, onların hamısı Mir Cəlal müəllimin yetirmələriydi, elmin və həyatın çətin yollarında Mir Cəlal müəllim səxavətlə onlara əl tutmuşdu. Həyatdan vaxtsız getmiş Firidun Hüseynov da, İnanət Bəktaşlı da, Vaqif Vəliyev də, Abuzər İsmayılov da, Firuz Sadiqzadə də, Kamil Mirbağirov da, bu gün tədqiqatlarını və pedaqoji fəaliyyətlərini davam etdirən Pənah Xəlilov, Cəlal Abdullayev, Gülhüseyn Hüseynoğlu, Qara Namazov, Təhsin Mütəllibov, Azad Nəbiyev, Abdulla Abbasov, Xəlil Əlimirzəyev və başqaları da Mir Cəlal müəllimin kafedrasından çıxmışdılar. Oxucu düşünəcəkdir ki, bu alimlər ədəbiyyatda başqa-başqa sahələrin, dövrlərin tədqiqatçılarıdır, məsələn, Əkbər Ağayev, İsmayıl Əlizadə xanəndə ədəbiyyatı, Abuzər İsmayılov, Gülhüseyn Hüseynoğlu rus ədəbiyyatı mütəxəssisiydi, Pənah Xəlilov bugünkü anlamda MDB və Baltıqyanı ölkələr ədəbiyyatının, yaxud, Firuz Sadiqzadə qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçılarıydı, Raifə Həsənova və Kamil Mirbağirov XIX əsr ədəbiyyatımızdan dərslər verirdilər və s. və i.ə. Oxucu haqlıdır. Məsələ bundadır ki, təhsilimizin flaqmanı **Azərbaycan Dövlət Universitetində ədəbiyyatla bağlı bir cəmiyyət kafedrası vardı – Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrası!** Milli ədəbiyyatımız da, xarici ədəbiyyat da, ədəbiyyatşünaslıq da... bu kafedranın içindəydi, sonralar Universitetdə yaranan bütün ədəbiyyat kafedraları

Mir Cəlal müəllimin məşhur kafedrasından pərvəriş tapdılar və Universitetin təzə binasında böyük olmayan otaqlara yerləşdilər.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrası təzə binada da böyük otaqda yerləşdi, ancaq Hafiz Paşayev söyləyir ki, Mir Cəlal müəllim təzə binaya uyuşa bilmirdi. İllər uzununu hər gün Bəhram Gurun heykəlinin yanından, köhnə İnturistin qənsərindəki mənzilindən dəniz sahilləriylə, Qubernator bağının içiylə, Baksovetin qabağıyla ahəstə addımlarla kafedraya gələn və bu yolları qayıdan yazıçının birdən-birə nəqliyyatla təzə iş yerinə gedib-gəlməsi, çoxillik vərdişin və uyğunlaşdığı ənənəvi iş şəraitinin dəyişilməsi, təbii ki, bu duyğulu insana xoş gələ bilməzdi.

Universitetdə Mir Cəlal müəllimə böyük hörmət və məhəbbətlə yanaşırdılar, ən başlıcası, bütün gənclər – tələbələr, aspirantlar, laborantlar onu hədsiz sevirdilər – alim kimi, müəllim kimi, ziyalı kimi, ağsaqqal ata kimi! Belə hörmət və ehtiramın nəticəsiydi ki, qismətinə onun tələbəsi olmaq düşməyənlər gedib başqa kurslarda onun mühazirəsini dinləyirdilər. Mən də belələrimdən idim. Bu günün özündə də birinci-ikinci kurslarda oxuyanda gedib Mir Cəlal müəllimin ədəbiyyatşünaslıqdan, Ağamusa Axundovun ümumi dilçilikdən mühazirələrini dinləməyimi xoş təəssüratla xatırlayıram. Bu fənləri bizə də savadlı müəllimlər tədris edirdilər, ancaq **Mir Cəlal müəllimin böyük yazıçı, alim və ziyalı şəxsiyyəti, Ağamusa Axundovun istedadlı alim təkəkkürü və natiqliyi mənə özünə çəkirdi.** Mir Cəlal müəllimin mühazirələrini dinləmək üçün bizdən bir kurs yuxarının əlaçı

tələbəsi Şaməddinə (aramızdan vaxtsız getmiş istedadlı dilçi-türkoloq alim) müraciətdən sonra o mənim xahişimi Mir Cəlal müəllimə çatdırıb, icazə almışdı. İkinci mühazirədən sonra Mir Cəlal müəllim mənə yaxınlaşdı:

- Sizin kursa ədəbiyyatşünaslığı kim deyir? – soruşdu.

- Biz hələ ədəbiyyatşünaslıq keçmirik, - dedim.

- Birinci kursdasan? – Bir daha dəqiqləşdirmək istədi.

- Bəli, - dedim. - Sizin mühazirələrinizi dinləmək istəyirəm. Əgər başqa predmetdən, məsələn, ədəbiyyat tarixindən mühazirə oxusaydınız da gələcəkdim, sadəcə, sizi dinləmək istəyirəm.

- Yaxşı.

Başqa söz demədi.

İkinci kursda ədəbiyyatşünaslığı bizə o vaxtlar cavan olan Təhsin Mütəllibov deyirdi. İlk dərsdə ilk sözü bu oldu ki, ədəbiyyatşünaslığa aid indiyədək filan dərsliklər, kitablar nəşr olunub. Həmin kitabların dəyərini azaltmaq fikrim yoxdur, müəlliflərinə də hörmətim var, ancaq mən sizdən öz dediklərimi soruşacağam. Təhsin müəllimin də mühazirələri özünəməxsus və maraqlı idi. **Onda hələ Mir Cəlal müəllimin Pənah Xəlilovla birgə yazdıqları "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" kitabı nəşr olunmamışdı.** Bu kitab nəşr olunduqdan sonra vərəqlədim, gördüm ki, Təhsin müəllim hələ 1964-cü ilin payızında bizə Mir Cəlal müəllimin dərslərindən danışmış.

Ancaq mənim ədəbiyyatşünaslıq fənni ilə bağlı xatirələrim bununla bitmir. Həmin 1964-cü ilin oktyabr ayında əsgəri xidmətə çağırıldım, filologiya fakültəsinin dekanı Əlövsət Abdullayev, müəllimlər bu xəbərdən çox narahat oldular, dekanın təşəbbüsü və təklifi ilə qiyabiyə, özü də üçüncü kursa keçməli oldum. Əlövsət müəllim dedi ki, keç qiyabiyə, ildə bir dəfə dəvət edərik, gəlib imtahanlarını verərsən, həm təhsilini davam etdirərsən, həm də xidmət edərsən. Əmrini də üçüncü kursa verərik ki, bir il itirməyəsən (filologiya fakültəsinin əyani şöbəsində təhsil beş il, qiyabi şöbəsində altı il idi). Vaxt azlığından ikinci kursun bütün imtahanlarını, yoxlamalarını, kurs işlərini 5-10 gündə verməli idim. Verdim də. Bircə ədəbiyyatşünaslıqdan imtahan verəndə müəllimlə aramda indiyəcən unutmadığım "maraqlı dialoq oldu.

Hələ birinci kursda oxuyanda gedib başqa kursda Cəlal müəllimdən dərs alsam da, ikinci kursun əvvəllərində Təhsin Mütəllibovun mühazirəsini dinləsəm də imtahanı başqa müəllim götürəsi oldu, çünki qiyabi şöbədə bu fənnədən "başqa müəllim (haqq dünyasında olduğu üçün adını çəkmirəm, Allah rəhmət eləsin) dərs deyirdi. İkinci, ya üçüncü sualda sözümlə düz gəlmədi. Mən sualdan - sujətdən danışdım: "sujet bədii əsərdə hadisələrin inkişaf xəttidir... Komponentlərini sayırdım, izah edirdim. "Başqa müəllim tez-tez deyirdi: "Mənə loru dillə izah et görüm sujet nədir? Mən "loru dili pis bilmirdim, kitab dilində bildiklərimi "loruya çevirirdim. "Komsomol poemasının, "Yevgeni Oneginin sujet xətlərini açaraq fikir-

lərimi əsaslandırmağa çalışırdım. O, yenə təkid edirdi: "Loru dillə mənə izah et... Axırda tənqə gəlib mən sual verdim:

- Bəlkə siz mənə loru dillə izah edəsiniz görək sujet nədir?

"Başqa müəllim bunu gözləməirdi, ətrafa baxıb qaşdı, sonra özünü ələ almağa çalışaraq soruşdu:

- Bura haradır?

- Bakı. - Səsimdəki istehzanı yəqin ki, gizlətmək mümkün olmadı.

- Yox, buranı deyirəm, - qollarını geniş açdı, işarə etdi ki, nəhəng binanı nəzərdə tutur.

- Universitet.

- Hə, sağ ol, - elə bil sujetin əsas mahiyyəti bu idi, - mən burdan vağzala getməliyəm. Həyəət düşürəm, hansı avtobusa minməliyəm? - soruşdu, mən susdum, - 39 nömrəli avtobusa minirəm. (o vaxtlar 39 nömrəli avtobus Nərimanov prospektinin sonundan gəlir, Baksoveti keçir, - dayanacağı düz Universitetin qabağında idi, - dəmiryol vağzalınacan gedirdi), Akademiyanı... Sabir bağını keçirəm, sonra dəniz sahilinə düşürəm... Lenin muzeyinin yanından keçib... sonra sola dönürəm... Gedib vağzala çatıram. Bax, bədii əsərin sujeti budur.

Mən sakitcə ayağa qalxdım. Zaçot kitabçamı götürüb pencəyimin qoltuq cibinə qoydum.

- Otur, hara gedirsən? - təəccüblə soruşdu.

- Əsgərliyə.

- Bu nə deyir? - Ətrafa baxdı, sanki cavabı məndən yox, başqalarından gözləyirdi.

Yalnız ayağa qalxıb qarıya tərəf dönəndə kafedrada çoxlu adamın olduğunu gördüm. Demə, “başqa müəllim “loru dildə məni sorğu-suala tutanda tənəffüs başlayıb, müəllimlər kafedraya qayıdıb. Mir Cəlal müəllim də gəlib və hamı sakitcə “başqa müəllimin “mülhizələrini dinləyib. Mənim arxam qarıya olduğundan kafedraya bu qədər müəllim toplaşdığını görməmişəm.

- Qayıt, mən səni yoxlayırdım, - “Başqa müəllim əməlli-başlı əl-ayağa düşmüşdü.

Yuxarı başdakı mizinin yanında ayaq üstə dayanan, yəqin ki, bayaqdan “loru dilə qulaq asan Mir Cəlal müəllim tərəfə baş əydım, ehtıramla “bağışlayın, Mir Cəlal müəllim, - deyib otaqdan çıxdım. Bir az sonra o illərdə cavan olan Cəlal Abdullayevi foyədə gördüm, gülə-gülə:

- Sənə “beş yazdı, “zaçotkanı apar imzalasın.

- Mən istəmirəm mənim “zaçotkamda onun imzası olsun.

- Unut getsin, yaşlı adamdır. - Cəlal müəllim şirin-şirin güldü.

- Artıq unuttum.

Mir Cəlal müəllim uğunub getdi:

- Elə bu, ona dərs olacaq.

Bir-iki gün sonra Mir Cəlal müəllimi dəhlizdə gördüm. Mənalı-mənalı gülümsəyirdi, şübhəsiz, o komik səhnəni xatırlayırdı. Sonra şirin təbəssümlə soruşdu:

- Sənin fərq imtahanlarından çətinliyin yoxmu?

- Xeyr, Mir Cəlal müəllim, - qətiyyətlə bildirdim.

- Sessiyalara gələndə mənə görü.

- Baş üstə, Mir Cəlal müəllim.

Bu sözləri mənə verilən çox dəyərli mükafat kimi qəbul etdim və həmişə də xoş duyğularla xatırlayıram.

Bu epizodu niyə xatırladım: o illərdə filfakda belə “başqalar da vardı, ancaq Mir Cəlal müəllimin nüfuzu, səviyyəsi, intellekti hər şeyi yoluna qoyurdu, haqsızlığa, ədalətsizliyə şərait yaratmırdı.

Fərq imtahanlarını, yoxlamalarını, kurs işlərini bir həftədə qurtarıb oldum üçüncü kursun tələbəsi, getdim kəndimizə ki, ailəmlə halallaşım, demə, məndən böyük qardaşımı da əsgər aparırlar, buna görə də mənə möhlət verdilər və onun yerinə məktəb müdiri təyin etdilər. Beləliklə, 1966-cı illin martınacan Maralzəmidə müəllim oldum, sonra İrəvana “Sovet Ermənistanı qəzetinə dəvət edilərək orada işlədim. Və qışda da, yayda da sessiyaya gələndə mütləq Mir Cəlal müəllimin qəbuluna gedərdim. Xüsusilə İrəvanda işləyəndə böyük ədiblə söhbətimiz çox çəkərdi. İrəvanda, bütün Qərbi Azərbaycanda soydaşlarımızla, ədəbi mühitlə, xüsusilə erməni millətçiliyi ilə çox maraqlanırdı, Bakıdan, Moskvadakı görüşlərdən şəxsən tanıdığı erməni yazıçılarının özlərini necə apardıqlarını soruşurdu. Mən geniş məlumat verirdim, onu İrəvana dəvət edirdim. Deyirdi İrəvanda son dəfə 1953-cü ildə olub, sonralar yolu düşməyib. Əsli Azərbaycandan olan erməni yazıçılarını soru-

şardı. Onların da çoxunun millətçilik vəbasına mübtəla ol-
duqlarını deyirdim. Heyrətdən doğan ifadəsi indi də yadı-
dadır: “Öz çörəyimizi yeyib özümüzə daş atanlar...”

Deyirdi gəlmək istəyir, xüsusilə ordakı soydaş-
larımızla görüşmək üçün. Təəssüf ki, onun sağlığın-
da İrəvanda yaşadığım on iki ildə bircə dəfə də ol-
sun gələ bilmədi.

Mən son kursda oxuyanda Mir Cəlal müəllimin
kafedrasının bir müəllimi plagiatlıq üstündə mətbuat-
da ciddi tənqid olunmuşdu. Mir Cəlal müəllim iclasda
– diplomçularla görüşdə dedi ki, bizi mətbuatda haqlı
olaraq tənqid edirlər. Ehtiyatlı olun.

Böyük alim və pedaqoq kafedranın plagiatlıq
edən bir üzvünü də (onun çap olunmuş məqaləsinin
kafedra ilə heç bir əlaqəsi olmasa da) özününkü
sayırdı, onu ifşa etmək yox, islah olunmasını istə-
yirdi.

Sonralar da Mir Cəlal müəllimin kafedrasının çox
professorları ilə, ümumiyyətlə, bu maraqlı ədəbi
mərkəzlə əlaqələrim davam etdi. Uzun illər bu ka-
fedrada ədəbiyyat nəzəriyyəsinin, ədəbiyyat tarixi-
nin, tərcümə sənətinin başlıca prinsipləri, tədqiqat
istiqlətləri hazırlanmışdı. Bu prinsiplər əvvəlcə
Universitet çərçivəsində tətbiq olunur, sonra nümunə
olaraq Akademiyaya, başqa ali məktəblərə, ümu-
miyyətlə, ədəbi aləmə yayılırdı.

Mir Cəlal müəllim belə böyük elmi-filoloji mərə-
kəz yaratmışdı.

Bir maraqlı məqamı da açıqlamaq istəyirəm.
Bizim kursa dərs deyən ədəbiyyat müəllimləri yeri

gəldikcə, Mir Cəlal müəllimdən sitatlar götürürdülər.
Bu sitatların – dəyərli fikirlərin çap olunmuşu da
vardı, çap olunmayı da, elmi müzakirələrdən götür-
rüləni də vardı, adi söhbətlərdən alınan da. Hamısı
ibrətamiz fikirlərdi. Ancaq mənə ən maraqlısı o idi
ki, həm tələbək illərində, həm də sonralar müə-
limlərin öz kafedra müdirlərindən sitat gətirməsinin,
onun fikirlərinə (özü də çap olunmamış, daha doğ-
rusu o illərdə çap olunmaz fikirlərinə!) istinad etmə-
sinin nə şahidi olmuşam, nə də eşitmişəm.

Mir Cəlal müəllimin böyüklüyünün göstəricilə-
rindən və onu rəhbərlik etdiyi kafedranın həm yaşlı-
larının, həm də gənclərinin birmənalı sevdiklərini
təsdiqləyən faktorlardan biri də bu idi!

* * *

Son iki ildə Azərbaycan ədəbiyyatı onlarca görkəmli
şairlər, nasirlər, dramaturqlar yetirsə də iki böyük ədəbi
simanı xüsusilə qeyd etmək istədim: Mirzə Fətəli
Axundov və Cəlil Məmmədquluzadə. Mirzə Fətəli milli
dramaturgiyamızın, peşəkar milli teatrımızın banisi
olmaqla işini bitmiş hesab etmədi, ümumiyyətlə,
milli tənqidiyimizin yeniləşməsi, əlifba islahatı
problemlərini qaldırdı, yeni ruhlu, dünyəvi nəsr
əsəri yaratdı, indinin özündə də bizi düşündürən
ciddi publisistikayla məşğul oldu, ədəbi-tənqidi
əsərlər yazdı.

Mirzə Cəlil, Axundovun yenilikçi ruhunu inki-
şaf etdirərək ənənəyə çevirdi, zəngin ədəbi məktəb

səviyyəsinə qaldırdı. "Aldanmış kəvəklilər çoxaldı, professional ədəbi nəsr formalaşdı, elə ədəbi nəsr ki (xüsusilə hekayə janrı) bu gün də onun sehrindən çıxa bilmirik. Və "Kəmalüddövlə məktublarını ünvanına dürişt çatdırmaq üçün bütün müsəlman Şərqi'nin ənənəçi şüurunda əsl inqilab etdi - "Molla Nəsrəddini yaratdı. Məqsədim bu iki böyük ədəbi simanın yaşadıkları zamanəyə sığmayan xidmətləri haqqında müfəssəl danışmaq deyil. Məni heyətləndirən, onları başqa görkəmlilərdən, böyüklərdən fərqləndirən bir cəhət var - xalqın, milli düşüncənin nəyə ehtiyacı varsa, milli-mənəvi həyatda harda boşluq mövcuddursa o ehtiyacı ödəmək, o boşluğu doldurmaq üçün hər cür fədakarlığa hazır olmaq!

XX əsrdə, mənim fikrimcə, Mirzə Cəlildən sonra nəsrdə, eyni zamanda bolşevik çevrilişindən və iyirmi-otuzuncu illərin repressiyalarından sonra milli ədəbiyyatımızın tədqiqində yaranmış boşluğu Mir Cəlal tutdu, nasir kimi, alim-tədqiqatçı kimi, pedaqoq kimi, publisist kimi, ziyalı kimi.

* * *

Mən tələbə ikən, deyəsən, 1965-ci il idi, Bəxtiyar Vahabzadənin Mir Cəladan gətirilən epiqraf ilə başlayan "Al günəşin sağlığına adlı şerini oxudum. Epiqraf olduğu kimi yadımdadır.

" - Ay oğul, badələri çatdadan, sındıran yalandır, şüşələrin nə günahı?

- Hansı yalan?

- O yalan ki, hər oturanda badələrə deyirsiniz. Ona heç polad da dözməz!"

Bu sətirlər Mir Cəlal müəllimin hansı hekayəsindədir, yadımda deyil, amma epiqraf olduğu kimi yaddaşıma həkk olunub və otuz ildən çoxdur unudulmur. Çünki **təbii və səmimi deyilib. Xüsusən "çatdadan", "sındıran" ifadələrinin yan-yanaya işlənməsi deyimin təsirini qat-qat artırır. Çünki yalan da, riya da haramdır və haramlıq olan yerdə şüşə çatdayar da, sınar da. Çünki şüşə, içində araqlı olsa da, şəffafdır, təmizdir, ağ yalanlara, boz riyalara dözmür. Belə epizodların tutarlı təsvirinin oxucuya bir kitab qədər təsiri olur.**

Mir Cəlal müəllimin müxtəlif dövrlərdə çap olunan kitablarının adlarını xatırlayaq: "Boy (1935), "Dirilən adam (1935), "Bostan oğrusu (1937), "Vətən hekayələri (1942), "Vətən yaraları (1943), "Həyat hekayələri (1945), "Yaşadıklarım (1947), "Sadə hekayələr (1955), "Yolumuz hıyanədir, "Söyüd kölgəsi (1957) əsərlərinin adları da təbii və düşündürücüdür.

Mir Cəlal müəllim Mirzə Cəlil məktəbinin davamçısı, dahi ədibin ideya-bədii istiqamətlərinin, dil və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin daşıyıcısı kimi ötən əsrin otuz-yetmişinci illərində nəsr dilimizin zənginləşməsi prosesində misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

Mən gəncliyimdə də düşüncürdüm ki, Mir Cəlal müəllimin ədəbi-bədii, elmi dilinin sadəliyin və təbiiliyin mütləq zirvəsinə çatması yalnız istedadın bəhrəsi deyil. Böyük ədibin bir sözü də düşüncələrimə xeyli aydınlıq gətirdi: "ədəbi yaradıcılıqda, həyatda çətinliyə

düşəndə gəncliyimdə müəllim işlədiyim Gəncədə, Gədəbəydə gördüyüm insanları xatırlayıram və yüngülləşirəm, paklaşıram... Və hər çətinlikdən çıxıram” Yazıçı Mir Cəlalın pak, təbii, səmimi, poetik dili uşaqlıq çağlarından, yeniyetməlik və gənclik illərindən, Əndəlib kəndinin şirin Təbriz ləhcəsindən qaynaqlanıb, sonralar Gəncədə, Gədəbəydə, Bakıda, Qazanda yaşanan aylarda, illərdə püxtələşib, dolğunlaşib, yetişib. İstedadlı yazarın “Kommunist və “Gənc işçi qəzetlərində çalışması onun ədəbi dilinin formalaşmasında özünəməxsus rol oynamışdır. Axı, köhnə bir həqiqətdir ki, yazıçı istedadının “dərəcəsi”ndən asılı olmayaraq gəncliyində çox yox, iki-üç il mətbuatda çalışsa qələmi “bişər, püxtələşər.

Mir Cəlal müəllimin bədii dili, elmi dili və pedaqoji dili məhz bu mərhələləri keçərək özünəməxsus milli dəyərlər əsasında formalaşmışdı, bişmişdi, zənginləşmişdi. Buna görə də altmış-yetmişinci illər Universitetində Mir Cəlal müəllimin kafedrası kimi böyük bir kafedranın (Azərbaycan dilçiliyi üzrə) müdiri, görkəmli alim Muxtar Hüseynzadənin kitablarında sovet dövrü nasirlərinin əsərlərindən götürülən ən çox nümunə məhz Mir Cəlalın romanlarından, povestlərindən, hekayələrindən idi. Muxtar müəllim mühazirələrində də yeri gəldikcə Mir Cəlal müəllimin əsərlərindən misallar çəkərdi. Dil Mir Cəlal sənəti üçün yalnız xəlqilik, kolorit, cazibə, lakonik anlayışlar çərçivəsində deyildi, həm də əvəzsiz ictimai faktor — məna kəsb edirdi. **Buna görə də Mir Cəlal müəllimin son əsərini yazdığı vaxtlardan çox illər ötdəndən sonra, bu yaxınlarda ABŞ-da nəşr olunmuş tədqiqatçı-alim M.Terrillin “Azərbaycan**

ədəbiyyatında Ezop dili” monoqrafiyasında ən çox onun əsərlərindən misallar gətirilmiş, haqqında bəhs edilmişdir.

El sözündən köklənən Mir Cəlal dili Ezop dili zirvəsinə çatmışdır və bu zirvədə də, öz kökünü soyunu qoruyub saxlamışdır.

Bir sözlə, Mir Cəlal dilinin zənginlikləri istedadının və keşməkeşli ömür yollarının bəhrəsidir və bütövlükdə onun yaradıcılığı, mənim fikrimcə, Mirzə Cəlil ədəbi məktəbinin yeni mərhələsidir.

* * *

Akademik Kamal Talıbzadənin Mir Cəlal müəllimin elmi fəaliyyəti ilə bağlı bir dəqiq müşahidəsi yadıma düşür: **“O, ədəbiyyatın özündən elmə gəlmişdi... Buna görə də alimin kitablarında qeyri-elmi nəticələrə gəlmək hallarına imkan yaranmırdı”.** Bu, həqiqətdir. O da həqiqətdir ki, Mir Cəlal müəllim elmə elmlər doktoru, professor, akademik olmaq üçün gəlməmişdi (dəyərli tədqiqatların müəllifi elmdə böyük nüfuz sahibi olsa da Akademiyaya üzv olmaq üçün heç vaxt müraciət etməmişdi), ömrünü M.F.Axundovdan, F.Köçərlidən üzübəri — outzuncu illərədək ara-sıra tədqiqat obyektivi olan Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif dövrlərini və ayrı-ayrı korifeylərini sislemli şəkildə öyrəni xalqa çatdırmağa, ədəbiyyatşünaslığı və ədəbi tənqidi elmi səviyyəyə yüksəltməyə həsr eləmişdi. Mir

Cəlal müəllim böyük ədib, istedadlı tədqiqatçı-alim olduğu kimi, həm də ciddi və qayğıkeş pedaqoq idi. O, çoxşaxəli ədəbi-pedaqoji fəaliyyət göstərir, milli ədəbiyyatımızın ayrı-ayrı mərhələlər üzrə ardıcıl öyrənilməsinə və fundamental elmi tədqiqatlara cəlb edilməsinə, bu sahənin səriştəli tədrisinə başçılıq edirdi.

Namizədlik dissertasiyası olan, sonralar monoqrafiya kimi nəşr edilən "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri əsəri mənim yaşadığım olan yazıcıların, tədqiqatçıların, tələbələrin XVI əsrdə dünyanın ən böyük şairindən bəhs edən stolüstü kitablarımızdandı. Bu əsəri elmi ictimaiyyət, ziyalı elita yüksək qiymətləndirirdi. Alimin doktorluq işi "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917-ci illər) dəfələrlə nəşr olundu. Adını çəkdiyim tədqiqatlar bu gün də öz aktuallığını və elmi dəyərini saxlamaqdadır. "Cəlil Məmmədquluzadə realizmi haqqında (1966), "Gülüş bədii silah kimi (1968), "Klassiklər və müasirlər (1973) kimi əsərlər ədəbiyyat tariximizə və əbiyyatşünaslığa sanballı töhfələrdir. Həmmüəllif olduğu "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi üç çildliyini və başqa çoxcildliklərin hazırlanmasındakı xidmətlərini, XIX-XX əsr ədəbiyyatının müxtəlif dövrləri və ədəbi şəxsiyyətləri (xüsusilə Cəlil Məmmədquluzadə, Nəriman Nərimanov, Əbdürəhimbəy Haqverdiyev və b.) haqqında tədqiqatlarını, bir çox başqa elmi əsərlərini xatırladıqca bu böyük yaradıcının əvəzsiz bədii irsi ilə birlikdə elmi-pedaqoji fəaliyyətinin əhatəsi insanı təəccübləndirməyə bilmir.

Mir Cəlal müəllim sanballı, irihəcmli kitablar müəllifi kimi məşhurdur. Ancaq onun bir cümləlik fikri də dəyərli məqalənin və ya kitabın ümumiləşdirilmiş ifadəsi kimi səslənir və oxucunu dərinəndən düşündürür. Məsələn: "**Səməd Vurğun gəncliyində kağız kormamayıb**". Tələbəlik illərində Səməd Vurğunun yeniyetməlik və ilk gənclik çağlarında yazdığı şerlərin demək olar, hamısını əzbər bilirdim (bu günün özündə də çoxu yadımdadır). Elmi-nəzəri, **bəlkə bədii baxımdan da o şerlərdə qüsurlar tapmaq mümkündür, amma mən o şerləri hər şeydən əvvəl, səmimi və əsl istedadın məhsulu olduğu üçün çox sevirəm. Çünki şair ürəyindən gələni yazıb, təbii və səmimi yazıb. Məhz o misralar böyük şairi "Mən tələmirəm"**ə, "**Komsomol poeması**"na gətirib çıxarıb. Mir Cəlal müəllimin bu qənaəti həm də onun özünün keçdiyi yaradıcılıq yollarından doğurdu. Axı, Mir Cəlal müəllim də gəncliyində kağız kormamışdı. Yaxud, "**Səməd Vurğun Azərbaycanı şərəf gətirdi**" – deyimi. Bu, həm ədəbiyyat tariximizin fərəhli həqiqəti, həm də böyük şairimizin milli ruhunun və mədəniyyətimiz qarşısında müstəsna xidmətlərinin bir cümləlik, lakin dərin mənalı ifadəsi idi!

Azərbaycanın və xalqımızın keçmiş olduğu şərəfli və keşməkeşli tarix, milli-mədəni, mənəvi-əxlaqi yaşantılar "Dədə-Qorquddan, folkloremuzdan üzü bəri bədii düşüncəmizdə, əvəzsiz poeziyamızda öz əksini tapmışdır. Ancaq Vurğun poeziyasında Azərbaycan istər tarixilik, istər çağdaşlıq baxımından bütün coğrafiyası və çalarlarıyla vəsf olunur.

Azərbaycanın ən yaxşı təsviri - obrazı Səməd Vurğun yaradıcılığında təkə bu gün uşağın da, böyüyün də əzbər bildiyi “Ayrılarımı könül candan...” deyil, “Fərhad və Şirin”dir, “Bakının dastanı”dır, “Yandırılan kitablar”dır... Və Mir Cəlal da yaradıcılığı boyu nəsrədə və elmdə bu yolları keçmişdi, Azərbaycanı bütün coğrafiyasıyla, tarixiylə, bölgələriylə, şəhərləriylə, kəndləriylə nəsrə gətirmişdi, çoxəsrlik mədəniyyət tarixini tədqiq etmişdi. Vətəni öyrəndikcə daha dərinədən sevmişdi və bu əvəzsiz sevginin bədii əksini yaratmışdı. Ona görə də fərəhlə deyirdi ki, Səməd Vurğun Azərbaycanı şərə gətirdi!

...Mir Cəlal müəllim söyləyirdi ki, “Anamın kkitabı həqiqət kitabıdır. Sadəcə söyləməirdi, istər bədii yaradıcılığında, istərsə elmi axtarışlarında, istərsə də pedaqoji fəaliyyətində bu müdrik həqiqət əsl həqiqət prinsipi idi.

* * *

Nəriman Həsənzadənin epistolıyar janrın yaxşı nümunələrindən olan “Mir Cəlalın “şah əsəri və “baş qəhrəmanı adlı irihəcmli maraqlı qeydlərində (məktub akademik, görkəmli fizik Arif Paşayevə ünvanlanıb) belə bir epizod var:

“ – Nə axtarırsan? – Ata kimi soruşdu.

- İş axtarıram, Mir Cəlal müəllim, - oğlu kimi cavab verdim.

- İş axtarma, adam axtar. Adam – mən... gəl universitetə, aspiranturaya.

Getdim”.

Nəriman Həsənzadə Mir Cəlal müəllimin qəbuluna ilk dəfə gedəndə hələ əsgər şinelini əynindən çıxarmamışdı. Mir Cəlal müəllim qayğıya ehtiyacı olan gənc şairin əlindən tutmuşdu. Bu görüş isə 1961-ci ildəydi, o, ustadın qəbuluna M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirən kimi gəlmişdi. Görkəmli ədibin, alimin, kafedra müdirinin onu sözüən əsl mənasında ata qayğısı, ata nəvazişi ilə qarşılması, aspiranturaya qəbul etməsi (o illərdə bu, hər arzulayana nəşib olmurdu) gənc istedadlı şairin həyatında təkə tədqiqatçı kimi deyil, şair kimi də yeni başlanğıc oldu. Ədəbi karyerası üçün münbit şərait yarandı, aspirantura stipendiyası aldı, mənzil sahibi oldu, dərş dedi, mətbuatda məsul vəzifələrə keçdi, nüfuzlu qəzet redaktoru, nazir müavini işlədi, lap başlıcası, dəyərli əsərlər yarada bildi. O vaxtlar Bakıda iş axtarınca adam axtarmalıydın və hər qəbuluna getdiyən də Mir Cəlal olmurdu, yəni əl tutan, qayğıkeş, mərhəmətli. “İş axtarma, adam axtar!” – yumorunun incə mətləbi də bunda idi.

Çox yazıçılar, alimlər Mərkəzi Komitəyə gedib-gəlməyə can atsalar da, respublikanın baş sıyasi idarəetmə qərargahının və faktiki hökumətinin qapısını açmağı özlərinə şərəf saysalar da Mir Cəlal müəllim ora getmək istəməzdi və gedib-gəlməzdi. “Xoşbə-təm ki, Baksovetə işim düşməyib” deyərdi. Mir Cəlal müəllimi yaxından tanıyanlar bildirdilər ki, bu, adi fikir

deyil, müşahidələrdən doğan qənaətdir. Təhsin Mütəllimovun xatirəsindən: "Bakı Sovetinin qarşısından keçirdik. Mir Cəlal müəllim ayaq saxladı: "Sən heç bura girmisən? Dedim: "Nəyə görə? Mir Cəlal müəllim təəccübləndi: "Necə nəyə görə? A kişi, evi elə burda verirlər də. Axı buradakılar nə bilsin ki, sənin evin yoxdur. Gir içəri, aç sədrin qapısını, denən ki, qardaş, mən elə bu qonşuluqdakı universitetdə müəlliməm, özümün də evim yoxdur. Gör sənə üçcə günə yaxşı bir mənzil verirlər, ya yox. Dedim: "Mir Cəlal müəllim, məni sədrin yanına buraxan kimdir? Camaat günlərlə sübhədən bu qapını kəsir, içəri düşənlərin də çoxu əliboş qayıdır. Məndə o səbir nə gəzirdi, bu növbələrdə nahaq vaxt itirirəm. Universitetdə ev növbəsi gözləyirəm, nə vaxt verərlər, alaram. Mir Cəlal başını yellədi: "Hə, səndə ki, bu üz var, elə növbəni gözlə.

Məsələ ondadır ki, Mir Cəlal müəllimdə ziyalıya, müəllimə olan böyük ehtiram təsəvvürü qalmışdı. Onun fikrincə, universitet müəlliminə hər barədə xüsusi qayğı və ehtiram olmalı idi, mənzilin də ən yaxşısı ona verilməliydi.

Bu epizod Alimin və Pedaqoqun həm gənc tədqiqatçıya qayğısının və diqqətinin, həm də mövcud bürokratik üsul-idarə sisteminə münasibətinin ifadəsidir.

Mir Cəlal müəllimin nəsrindəki yumor, hətta sarkazm həyatidir, düşündürücüdür, ancaq o illərdə elə yumorlu – sarkazmlı həqiqətlər vardı ki, Mir Cəlal kimi fədakar, cəsarətli ədiblər də yazıb bilməzdi,

yazsaydılar da çapa yaxın buraxılmazdı. Ona görə də Mir Cəlal belə yumorlu – sarkazlı həqiqətləri deyirdi - auditoriyada, kafedrada, dostlar arasında və bu deyimlər dərhal aforizm kimi yayılırdı. Bir deyim indiyənəcən yadımdadır: **"İndikilər xoş gəlibsən"i də üzündən oxuyurlar.."** Xruşşov – Brejnev dönmələrinin həqiqətiydi, xaricdən ölkə başçıları, başqa rəsmi qonaqlar gələndə protokola uyğun olaraq kim qarşılayırdısa əvvəlcədən hazırlanmış mətni elə traşın yanındaca oxuyurdu: "Hörmətli yoldaş... Xoş gəlibsiniz... Rəsmi qəbullarda tostları da üzündən oxuyurdular: "Hörmətli yoldaşımızın... dostumuzun (ya qardaşımızın), ölkənin sağlığına...! Mir Cəlal müəllim birçə cümlə deyirdi, auditoriyada, ya kafedrada, hamı uğunub gedirdi.

Yaxud başqa bir deyimi: **"Gedək iclasa qonaq ol!.."** Xruşşov dönəmi həm də "səhər başlar axşam bitməz, axşam başlar səhər bitməz iclaslar dövrüydü. Qəzetçilər gecə səhərəcən mətbəədə qalardılar, Xruşşovun mənasız çıxışlarının sonu gəlib çatmazdı. Sov.IKP qurultayı azı on gün davam edərdi. On gün Kremlin Qurultaylar Sarayı ağzınacan dolardı, adama elə gəlirdi – sanki bütün ölkə axışib o iclasa gedib. Çixişiçi çixişiçiyə aman verməzdi, on gün nəhəng İmperiyanın diqqəti orda olardı, sonra ilboyu, beş il sonrayacan – yeni qurultayacan yerlərdə müzakirələr keçirilər, zəhmətkeşlərin "bəyannamələri gurlardı.

Mir Cəlal müəllim isə bir sadə cümlə işlədərdi: "Gedək iclasa qonaq ol..."

Sözün bu yerində 1954-cü ildə, iclasların gəlha-
gəlinin təzə başladığı vaxtlarda istər forma və məz-
mun, istərsə də sənətkarlıq xüsusiyyətləri baximin-
dan mənə son dərəcə maraqlı olan bir hekayəsinə
xatırlayiram və mənə, bu yazı haqqında nə desəm
əsrin özündən güclü olmayacaq.

Iclas qurusu

*Əncir qurusu, ərik qurusu, zoğal qurusu – bunlar
çox olur, iclas qurusu isə tək-tək olur.*

*Bir var ki, gün altında quruyan, bir də var ki, ic-
laslarda quruyan, suyunu çəkən, həyat hissələrini
itirən.*

*Iclas qurusunu siz tanıyirsiniz. Adini bilməsəniz
də, üzünü yaxşı tanıyirsiniz. Ariq bədənini qabağa
əyib, dizini bükərək sürətli addımlarla gedən adamı
siz küçədə, idarə qapılarında, pilləkənlərdə çox
görürsünüz. (Ayırma mənimdir. – H.)*

O, haraya tələsir? Iclasa!

*Qoltuğundakı boz, sürtülmüş qovluq səliqəsiz yığı-
lmış kağız-kuğuzla doludur.*

*Bunlar nədir. Protokol! O, bütün ömrü boyu başı
aşağı, dünyadan bixəbər, qaşqabaqlı, sifəti bulud kimi
tutulmuş, fikirli gəzir.*

Nəyi düşünür. Qərarı!..

*Iclas qurusu üçün gecənin-gündüzün, yazın-pa-
yızın, istinin-soyuğun, yerin-göyün heç bir fərqi, əhə-
miyyəti yoxdur. Suların səmindən, çiçəklərin ətrindən,*

*quşların mahnısından, musiqidən, gülüşdən, şənlikdən
ızaq olan bu qaradınmaz adamı görəndə kimisi hey-
rət edir, çoxunun da acığı gəlir.*

*Güman etməyin ki iclas qurusu ancaq ictimai yer-
lərdə belədir. Siz düşünürsünüz ki, evinə qayıdıb pa-
pağını çıxaranda, arvadı, uşağı ilə görüşəndə iclas
qurusunun hali dəyişmiş olur, üzündə işiq, dodağında
təbəssüm doğur.*

*Yox! Səhv edirsiniz! O, iradəli, prinsipli, müstəqim
adamdır. Onun şəxsi ailə həyatı özü də bir növ iclas-
dır. O, bir dəfə qət etmişdir ki, iclas üçün yaranmışıq,
başımız qərar hazırlamaq, barmaqlarımız protokol
yazmaq, əllərimiz çəpik çalmaq, səsimiz çıxış etmək
üçün bizə verilmişdir. Onun fikrincə, bütün kainat da
mühüm bir iclasdan sonra yaranmış və imzalanmış
bir qərar üstündə dayanır. Inanmırsan, başını qaldır
göyə bax. Gör neçə milyonlarla ulduzlar sədrlik edən
ayın başına toplanmışdır. Mən illərdən bəri göydə elə
qizğın iclas gedir ki, bəzən gurultusu yerdə qulaqlara
düşür.*

Iclas qurusu Meyransa ilə belə danışır:

- *Yoldaş Meyransa, təklif var ki, mənim co-
rablarımı yuyub qurudasınız!*

*Meyransa dinməyəndə o, ayağa qalxır, qələmin küt
ucunu stola döyüb danışır:*

- *Cavab üçün söz verilir yoldaş
Meyransaya!*

*Iclas qurusunun iclaslar, qərarlar, nitqlər içində
keçən və asanlıqla keçməyən həyatı neçə dəfə ailədə
də silkələnmişdir.*

On səkkiz il əvvəl Quru, axşam iclasdan qayida-nda arvadını evdə görmədi. "Bu hansı iclasdadır gecənin bu vaxtında" – deyər ürəyində fikirləşdi. Ox keçmədi qonşu qadın gəlib Qurunu təbrik etdi:

- Quru qardaş, gözümlər aydın, bir yaxşı qızınız oldu. Meyransa xanım xəstəxanada sizi gözləyir.

Quru qadına nə müştuluq verdi, nə də cavab. Qəzəb və dəhşət yağın üzünə bir az da qaraldı, gözündə ildirimlər oynadı: "Bu nəyə lazımdır. Görəsən bu barədə nə qərar olacaq. Eşidənlər nə deyəcəklər."

Uşağı bələyib evə gətirdilər. Quru kağızlar aləmindən baş qaldıraraq baxmadı da. Meyransa ərindən xahiş etdi ki, bir yaxşı ad tapsın. İclas qurusu bu məsələni klubla iclasa keçirdi. Orada çox ad təklif olundu, ata razı olmadı, öz təklifini təkid etdi:

- Məruzə!

İclasdakılar qəhqəhə çəkib güllüşdülər və sonra çəpik çaldılar.

Qızın adı qaldı Məruzə.

Məruzə bəsləndi, Məruzə böyüdü. Məruzə oxumağa, nəhayət, diqqəti cəlb etməyə başladı.

Məruzəyə kitab, dəftər almaq lazımda İclas qurusu bütün rəsmiyyəti gözləyirdi. Əvvəlcə qız atasına ərizə yazırdı. Sonra ərizə məktəbə, müəllimin təsdiqinə göndərilirdi. Daha sonra Meyransa qol çəkirdi. Nəhayət, İclas qurusu mağazından kitab, dəftər alıb gətirir, qıza qol çəkdikindən sonra siyahı ilə verir və vaxt qoyurdu. "Gələn ayın ikinci həftəsinin sonuna qədər", həmin siyahının bir surətini idarəyə, "nəzarət üçün" müdirə göndərir, birinin

üzünü də öz arxivində ehtiyat üçün saxlayırdı. Gələcəkdə yoxlasalar lazımdır.

Məktəb müdiri bir neçə dəfə Məruzəyə demişdi:

- Qızım, atəni çağır, vacib söz deyəcəyəm.

Quru cavab vermişdi:

- Mən iclasda olacağam!

Qız böyüyəndən sonra İclas qurusunun başağrisi daha da artdı. Qiizi çox yerdən istədilər.

Elçilərin hamısına bir cavab verildi:

- Anket doldurun, yoxlayıb baxariq.

Elçilər anket adını eşidib dağılıdılar.

Ancaq məhəbbətinə sadıq olan Əsgər adlı bir şofer İclas qurusundan əl çəkmədi. Meyransa Əsgərə qohum olmağa razı idi. Kişinin qiliqinə girmək istədi:

- Kişi, Məruzəni istəyirlər axı.

- Konkret danış, kim istəyir və hansı şərtlərlə.

Şofer Əsgər.

- Ərizəsi hani.

- Ərizəsi yoxdur.

- Bəs niyə havayı danışırsan. Meydanda nə ərizə var, nə anket, nə zəmanət. Niyə bəs gəlib başımı ağrıdırsan.

Meyransa xahiş ədasi ilə dedi:

- Bəlkə vaxt verəsən, iclasın olmayanda elçilər gəlsin, danışasınız.

- Elçini neyləyirəm. Qız istəyən adam şəxsi işini, şəkilini göndərsin, tanış olum, sonra müzakirə edib baxariq.

Iclas qurusu oğlanın adını bir-iki dəfə təkrar edib Meyransaya baxdı, başını buladı:

- *Ad köhnədir, çox köhnədir. Məruzəni almaq istəyənin adı Məruzəyə layiq olsun gərək!*

- *Sən deyərsən dəyişər!*

Iclas qurusu öz qərarini təkrar etdi:

- *Dedim şəxsi işini göndərsin, baxıb müzakirə edərik, artıq danışmaq lazim deyil.*

Meyransa söz deməyib çıxdı.

Iclas qurusunun sözlərini Əsgərə çatdırdılar, Əsgər dedi:

- *Anketimi gedib idarədən öyrənsin, ancaq mən bu işin daha asan yolla həllini bilmərəm. O özünü belə zəhmətlərə nahaq salıb.*

* * *

Bu axşam Iclas qurusu oturub protokolları sahmana salırdı. Meyransa da şkaflı açib təzə paltarlarını geyirdi. Kişi başını qaldıranda arvadını ayrı bir həvəs, ayrı bir sevinclə, tələsə-tələsə geyinib- keçinin gördü.

- *Hara belə, ay arvad, - deyə təəccüblə soruşdu.*

- *Heç, balaca iclasımız var!*

- *Bəs Məruzə haradadır.*

- *O da öz iclasına gedib, sənə də kağız göndərib.*

Meyransa stolun üstündəki kitabın altından əl boyda bir kağız çıxarıb ərinə verdi:

- *Deyəsən, uşaqların qərarı var. Oxu gör necədir.*

- *Iclas qurusu kağızi oxuyanda gözü kələsinə çıxdı: - "Ata, biz çox müzakirə elədik, düşündük, daşındıq. Sizə zəhmət vermədən ZAQS-a getdik. Sabah toyumuzdur, oğlan evində olacaq, iclasdan sonra vaxtin olsa buyurub gələrsən. Qızın Məruzə."*

Iclas qurusu daha da qurudu. Quru uzandı, dik ayağa qalxdı.

- *Necə, necə əşinə qərar çıxarıblar... Bu qərarı kim təsdiq edib.*

Meyransa təmkinini və mülayimliyi pozmadan cavab verdi:

- *Gərək sən təsdiq edəsən də!*

Iclas Qurusu özündən çıxdı:

- *Mən onun anketini oxumamış, işini yoxlamamış, müzakirə etməmiş belə qərarı necə təsdiq edə bilərəm, bu nə intizamsızlıqdır...*

Meyransa çəkməsini ayağına çəkib son sözünü dedi:

- *Edərsən, etməzsən, özün bilərsən. Mən Əsgərgildə toyda olacağam, evdən muğayət ol. Qapı-bacanı açıq qoyma! - Meyransa bunu dedi, qapını çirpib çıxdı.*

Ev dəyirman daşı kimi Iclas qurusunun başına dolandı.

Mir Cəlal müəllim həmişə özündən böyüklərə, yaşdılarına yüksək həsaslıqla, diqqətlə yanaşdığı kimi daim gənclərin – tələbələrin, aspirantların arasındaydı və yeni nəsillərə – ədəbiyyatımızın, elminizin, təhsilimizin gələcəyinə hərtərəfli qayğı göstərirdi, buna görə də bütün gənclik onu hədsiz sevirdi! Bir epizod heç gözlərim önündən getmir: 1965-ci ilin 9 May qabağı – Qələbənin 20 illiyi qeyd olunanda o vaxtki Universitetlə “Bakı Sovetinin arasında geniş olmayan dalanda bəlkə də qırx-əlli gənc qız və oğlan (çoxu qızlar idi) Mir Cəlal müəllimi dövrəyə almışdılar və ona həmin günün qəzetlərini göstərib oradan nəse oxuyurdular, ədibdən nəse soruşurdular, deyib-gülürdülər. Demə, iki qəzetdə Mir Cəlalin cəbhə yollarında, əsgər paltarında çəkilmiş şəkilləri çap olunmuşdu. Hamının üzündə sevinc, şadlıq... Qızlar da, oğlanlar da elə ürəkdən sevinirdilər, elə ürəkdən gülürdülər ki!... Onların içində tanıdığım uşaqlar da vardı, biri məni görəndə kimi yaxınlaşdı: “Biz yığışıb burda gözlədik, bildik ki, Mir Cəlal müəllim indilərdə işə gəlir, gəldik qəzetləri göstərək, bir az sorğu-suala tutaq...! “Bəs niyə içəridə, Universitetin həyətində yox, burda? – soruşdum. “Ora çox tünlük olur, - dedi, - söz soruşmaq mümkün deyil.

Mir Cəlal müəllimlə kəlmə kəsmək, onu dinləmək imkanı qazanmaq Universitetdə hər gəncin arzusuydu.

Mən 1968-ci ilin martında diplom işi yazmağa çıxanda Mir Cəlal müəllimin altmış illiyi qeyd olunurdu və Universitetdə, filologiya fakültəsində, xüsusilə Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının böyük kollektivində sanki əziz bayram idi. Mətbuatda elm və mədəniyyət xadimlərinin yubilyar haqqında (Məmməd Arifin, Məmməd Cəfərin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Bəkir Nəbiyevin, Qulu Xəlilovun, İsa Hüseynovun və başqalarının) məqalələri çap edilirdi.

Yubiley ərəfəsi mənim də Mir Cəlal müəllimlə kafedra müdiri – tələbə kimi bir neçə dəfə görüşüm, təmasım oldu və o görüşlər yaddaşıma, qəlbimə köçdü. Bu görüşlərin səbəbkən Bəxtiyar Vahabzadə idi, bədiə yaradıcılığından ayrılı bilməyən şair-professor, dərslər yükünü doldurmaq üçün yaxşı tələbələrdən ona bir neçə diplomçu verilməsini Mir Cəlal müəllimdən xahiş etmişdi. Buna görə də mənim klassik ədəbiyyatdan (özü də çox sevdiyim klassikdən!) təsdiq olunmuş mövzumu dəyişdirərək müasir mövzuyla əvəz etmək qərarına gəldilər. Ancaq hansı mövzuyla? Bunu kafedra müdiri müəyyənləşdirməli idi.

Bu yazının əvvəlində təsvir etdiyim kafedraya daxil olanda Mir Cəlal müəllim ayaq üstəydi, məni görəndə kimi gelişimin səbəbini dərhal duydu, fikrə getdi, dar dairedə vargəl elədi, mən də susurdum, hiss edirdim ki, mövzu fikirləşir. Bunlar hamısı iki-üç dəqiqə çəkdi, sonra mənə baxdı:

- Keçən ildən “Ulduz jurnalı çıxır, oxuyursanmı?

- Əlbəttə, oxuyuram.

- Hə, sən şairsən, - xatırladı, - bəlkə elə "Ulduzun poeziyasından yazasan, 1967-ci il nömrələrinədən.

- Yazaram, Mir Cəlal müəllim.

Sevimli klassikdən "ayrıldıktan sonra "Ulduz jurnalının poeziyası mövzusu mənim üçün maraqlıydı. Hələ tədqiq edilməmişdi, haqqında sanballı söz deyilməmişdi. Mir Cəlal müəllimin bu mövzunu mənə təklif etməsi onun həm yeni yaranan ədəbiyyata, həm də gənclərə ardıcıl isti münasibətinin göstəricilərindən idi, axı, "Ulduzda çap olunan müəlliflərin böyük əksəriyyəti gənclər idi!

Diplom işim hazır oldu. Elmi rəhbərim yüksək rəy yazdı və bircə yeri "redaktə etdi – diplom işinin titül vərəqəsində öz adının qabağından "**filologiya elmləri doktoru, professor**" sözlərini pozdu. Mən təəcübləndim. O, "**mən şairəm**" - dedi, - **Mir Cəlal müəllim kimi böyük alimin adından sonra mənim "elmlər doktoru, professor" kimi təqdim olunmağım yaxşı düşməz. – Sonra əlavə etdi, - O, həm gözəl nasir, həm də böyük alimdir**".

Diplom müdafiəsi vaxtı az hallarda danışan Mir Cəlal müəllim mənim işim haqqında bir neçə kəlmə yüksək fikir söylədi. Dövlət imtahan komissiyası qərara aldı ki, diplom işi Universitetin "Elmi əsərlərində çap olunsun və mənim aspiranturaya qəbul olunmağım Universitetin rəhbərliyinə tövsiyə olunsun. Mən isə nə işimi "Elmi əsərlərə təqdim elədim, nə də aspiranturaya müraciət etdim (tale məni başqa yollarda gözləyirmiş).

Sonra iki-üç dəfə görüşdük, Mir Cəlal müəllim mənə mövzu götürməyi, müdafiə etməyi tövsiyə etdi. Hətta İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuş "İkinci səs tamaşasına baxmağa gələn Bəxtiyar Vahabzadə də Mir Cəlal müəllimin fikrini mənə xatırlatdı: "İstəyirsən Mir Cəlal müəllimin kafedrasında, istəyirsən mənim kafedramda (Bəxtiyar müəllim də onda kafedra müdiri idi) istədiyin mövzunu təsdiq edək, işlə. Bəxtiyar müəllim İrəvana gələndə Mir Cəlal müəllimlə görüşüb ondan halallıq almışdı, böyük ədəb mənə salam göndərmişdi və təklifini xatırlamışdı.

Müdafiə işinə heç vaxt marağım olmayıb, ancaq elə arzum olsaydı, Mir Cəlal müəllimlə daha sıx ünsiyyətə, onu daha yaxından öyrənməyə imkan yaranardı.

Bu epizodu nə üçün xatırladım? O dövrdə dissertant olmaq, alimlik dərəcəsi almaq üçün Mir Cəlal müəllimə hər il neçə-neçə gənc müraciət edirdi və bu müraciətlərin çoxu müsbət həll olunmurdu. Ancaq Mir Cəlal müəllim Bakıdan uzaqlarda yaşayan bir gənci unutmurdu, ona köməyini təklif edirdi.

Yenə 1978-ci ilə, Universitetlə vidalaşdığım çağa qayıdıram. Həmin ilin payızında Mir Cəlal müəllimə "BİR gəncin manifesti romanına görə respublika Komsomol mükafatı verilməsi bənzəri olmayan bir təltif kimi yadımda qaldı. İlk dəfə 1940-cı ildə nəşr olunan romana 28 il sonra, ədəbin 70 yaşında komsomol mükafatı verildi.

Mir Cəlal sənəti, şəxsiyyəti, ömür yolu barədə oxuduğum bir çox dəyərli məqalələr, xatirələr içində İsa Hüseynovun o illərdə yazdığı “Sizi nə üçün sevirlər? qeydlərindən bir bölüm yadıma düşür: “Ermənistanda (oxu: **Qərbi Azərbaycanda – indiki Ermənistanda – H.**) Dərəçiçək deyilən qədim bir kənd vardı. Orada Alı adında bir aşiq yaşayırdı. Mənim 1934-cü ildə səksən yaşında vəfat etmiş babamın toyunu eləmişdi. Sonra atamın toyunu eləmişdi. Günlərin birində aşiq Alı Qazağa gəlib çıxdı və ... mənim də toyumda çalıb-çağırı. Yaşı məlum olmayan, bir əsrdən çox ömür sürmüş bu adamın səsi, sazi, sözü yenə də öz dinləyicilərini heyran qoyurdu. Bunun sirri nə idi? Kimi deyirdi Dərəçiçəyin havasındandır, kimi də deyirdi Dərəçiçəyin suyundandır. Heç kəsin ağlına gəlmirdi desin ki, sirr aşiqin **ÜRƏYİNİN, RUHUNUN GÖZƏLLİYİNDƏDİR.**

Sizinlə görüşəndə mən aşiq Alını xatırlayıram.

Mir Cəlal müəllimin üreyinin, ruhunun gözəlliyi bu gün də bizlədir.

* * *

Ötən ilin payızından bu yana neçə dəfə hazırlaşdım ki, “Dirilən adam romanının motivləri əsasında Milli Akademik Dram Teatrimizdə hazırlanmış tamaşaya (quruluşçu rejissor və səhnə variantının müəllifi — əməkdar incəsənət xadimi Oruc İzzətoğlu) baxım, hər dəfə bir şey mane olurdu. Teatrın rəhbərliyinə demişdim ki, aprelin 26-da mütləq baxacağam. İşin

sonunda teatra getmək üçün ayağa qalxanda gözüm stolüstü təqvimə dəydi. Mir Cəlal müəllimin portretini gördüm. Altında yazılmışdı: “**Yazıçı, ədəbiyyatşünas Mir Cəlal anadan olmuşdur (1908-1978).**”

Bu da taleyin töhfəsiydi: Mir Cəlal müəllimin 98 yaş tamam olurdu və sanki onun ad gününə gedirdim.

“Dirilən adam romanı 1935-ci ildə yazılıb (müəllif 28 yaşında ikən!) və nəşr olunub. (“Sağlam yollarda adli oçerklər (1932) və “Novellalar və oçerklər (1935) kitablarından sonra dünya işiğinə çıxmış bu roman ədəbi mühitdə hadisəyə çevrildi və Mir Cəlal nəsrinin əsl manifesti oldu.) sonra uzun illər nəşrinə qadağalar qoyulub, axir ki, 1978-ci ildə yenidən işiq üzü görüb.

Əsərdəki qəhrəmanlar təxminən yüz il bundan öncənin, Oktyabr çevrilişi qabağı Azərbaycanın insanların obrazlarıydı və mənçün ən gözənilməzi bu idi ki, sanki o adamların çoxunu tanıyırdım. Ən maraqlısı və məni ən çox heyrətləndirən gənc müəllifin möhkəm süjet qurmaq məharəti, bir-birindən fərqli, bütöv, “ətli-qanlı tiplər yaratmaq bacarığı və əlbəttə, şirin dili idi.

“Dirilən adamın səhnə təqdimatı, təbii olaraq monumental epik tamaşadır və bir qədər də tarixi realist qəhrəmanlıq ədəbi nümunələrini xatırladır. Xalq artistləri Nurəddin Mehdiqanlinin (Bəbir bəy), Hacı İsmayilovun (Məşədi İslam), Ramiz Novruzun (Əli bəy), Elxan Ağahüseynoğlunun (Qiyas), əməkdar artistlər Əli Nurun (Sarıqlı Molla), Səidə Quliyevanın (Şəpəl Suralı), Fıruz Xudaverdiyevin (Hacı Hüseyn), Hicran Nəsirovanın (Qissa xanim), Mətanət Atakişiyevanın (Madam –

Mamzel), Sevil Quliyevanın (Telli), artistlərdən Samir Qulamovun (Qədir), Aytən Aydınqızının (Qumru), Aslan Şirinin (Gödək), Dilarə Nəzərovanın (Şirin) və başqalarının yaratdığı obrazlar özünəməxsusluğu, fərdi cizgiləri ilə yadda qalır. Xalq artisti Aqşin Əlizadənin milli koloritli musiqisi, əməkdar rəssam Nazim Bəykişiyevin təbii, realist üslubda tərtibati əsərin ideyabədii tutumunun açılışına kömək edir.

“Dirilən adam” tamaşası bu günkü nəsillərə yalnız bədii-estetik töhfə deyil, həm də tariximizin yüz il bundan öncəki ictimai-siyasi mənzərəsini öyrənmək, insanelərini tanımaq, onların arzu və idealəri ilə tanış olmaq baxımından çox gərəkdir.

* * *

“Azərbaycanda ədəbi məktəblər monoqrafiyasının son nəşrinin təqdimat mərasimində tanınmış ədəbiyyatşünas-alim, professor Nərgiz Paşayeva sözünün əvvəlindəcə **“...bir nəvə kimi deyil, - amma mənim nəvə kimi də ürəyim doludur, - sizin icazənizlə, bir ədəbiyyatşünas kimi nitqimə başlayım...”** – deyir. Kitabın əvəzsiz məziyyətlərini, dəyərlərini peşəkarlıqla açıqlayan istedadlı alimin bu mənalı çıxışını... **“nəvə kimi də ürəyim doludur...”** ifadəsi ilə başlaması məni iki səbəbdən çox maraqlandırdı və düşündürdü: birincisi – **Mir Cəlal müəllimin özü “Sizin şah əsəriniz hansıdır” sualına** – **“Həyatımda yaratdığım ən böyük əsər Ailəmdir!”** – cavabını vermişdi. İkincisi – böyük

insanların şəxsi həyatı, ailəsi, yaradıcılığında, ictimai fəaliyyətində görünə bilməyən özgür xüsusiyyətləri, xarakteri həmişə məni maraqlandırdı, sənətlə şəxsiyyəti bir canda bir ürək kimi sevmişəm (təəssüf ki, bəzən iki ürək olur). Və insanın özgür dünyasını, ictimai həyatda, yaradıcılığında görünə bilməyən və ya bilərəkdən gizlədilən cəhətləri onun ailəsindən başqa kimsə dəqiq bilməz. Buna görə də hələ 1992-ci ilin sonlarında Vaşinqtonda səfir Hafiz Paşayevlə dövlət, siyasət, diplomatiya söhbətlərindən yorulanda, imkan olduqca Mir Cəlal müəllimdən xatirələrini dinləmək istəyirdim” və Hafiz müəllimin böyük ömürdən söylədiyi epizodlar, fraqmentlərin hərəsi mənə ya ibrətamiz bir əsər parçası, ya da bütöv əsər təsiri bağışlayırdı. O vaxtdan ötən təxminən 14 ildə Hafiz müəllimlə istər Bakıda, istər ABŞ-da elə bir görüşümüz olmayıb ki, Mir Cəlal müəllimi xatırlamayaq, o, mənim xahişimlə həm oğlu kimi, həm də ziyalı kimi nəsə maraqlı bir epizod danışmamış olsun. Müxtəlif mövzularda danışanda hərdən işlətdiyi bir ifadəsi çox xoşuma gəlir: **“Mir Cəlal belə deyərdi”, “Mir Cəlal belə edərdi”**. Mən 1992-ci il görüşündə Hafiz müəllimə deyirdim ki, Mir Cəlal müəllim barədə yazmaq istəyirəm, daha doğrusu, bu barədə düşünürəm. Sonra, “Şah əsərin baş qəhrəmanı - böyük oğul, görkəmli alim, el ağsaqqalı Arif müəllim Paşayevi də imkan düşdükcə maraqla dinlədim, fikrimi ona da dedim. Amma yazmağa tələsmirdim. Mən böyük İnsanlar haqqında onda yazıram ki, sadəcə yazmaya bilmi-

rəm. Belə **böyük İnsanlar** haqqında yazmaq asan olmur. Bəlkə indi də bu qeydləri yazmağa hazır deyiləm? Ancaq illər keçir və elə bil ötən günlər özü mənə hökm eləyir ki, yazım.

Hafiz Paşayevi mən birinci kursda oxuyanda onun kurs yoldaşı uzaqan mənə göstərmişdi ki, Mir Cəlal müəllimin oğludur. Soruşmuşdum: “Necə oğlandır? Cavabi söz bə söz dəqiq yadımdadır: “Universitetin yarisini ona versələr, azdır... Heç nədə gözü yox, səmimi, ağıllı və... savadlı. Sonralar Hafiz müəllimi taniyanda gördüm ki, həqiqətən elədir və Hafiz müəllimin bir sözü də yadımda qalib: **“Biz xoşbəxt ailəyik. Heç vaxt gözüümüz şan-şöhrətdə, var-dövlətdə olmayıb.”**

Şan-şöhrət onu axtarmayanların dalınca düşür.

Paşayevlər ailəsinin halallığı, paklığı ilə bağlı bir epizod da çox xarakterikdir: Mir Cəlal müəllimin böyük qızı Elmira xanim Bakinin musiqi məktəblərindən birinin direktoru imiş. Başqa musiqi məktəblərində olduğu kimi, burda da müəllimlərin hər dənə hədiyyə almaları və ya bəzilərinin “hədiyyədən rüşvətə gedən yolların yolçuları olmaları istisna edilmirdi və Ailə çox narahat olurdu. Buna görə də Mir Cəlal müəllim mədəniyyət naziri Zakir Bağirovun yanına gedir və qızının vəzifədən azad olunmasını xahiş edir. Zakir Nərimanoğlu çox təmkinli adam olsa da heyrətini gizlədə bilmir:

- **Mir Cəlal müəllim, belə vəzifəyə ancaq təyinat üçün gəlirlər və xahiş edirlər...**

Mir Cəlal müəllim təkid edir, istəyinə çatır və bütün ailə rahat olur.

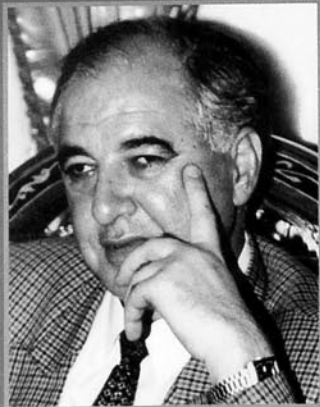
Mir Cəlal müəllim BDU-nun Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasını böyük elmi-pedaqoji mərkəzə çevirdiyi kimi, dünyanın tanıdığı alim, Milli Aviasiya Akademiyasının rektoru və əsl yaradıcısı, akademik Arif Paşayev də görkəmli fizik və tanınmış təhsil təşkilatçısı kimi bu özünəməxsus və Azərbaycanda kifayət qədər ənənəsi olmayan təhsil ocağının formalaşmasında və peşəkarlaşmasında misilsiz xidmətlər göstərdi. Hafiz müəllim uzun illər boyu ABŞ-da ölkəmizi layıqincə təmsil edir.

Mir Cəlal müəllimin kiçik oğlu Aqil müəllimlə həyatda görüşmək qismət olmasa da onun haqqında çox xoş sözlər eşitmişəm, ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, idmanımızın təəssübkeşi kimi çox səmərəli fəaliyyət göstərmiş. Qızları Ədibə xanim tanınmış ədəbiyyatçı, Elmira xanim musiqi müəllimidir. Övladları da, nəvələri də, nəticələri də Mir Cəlal müəllim tərbiyəsini, Püstə xanim öyüdünü yaşadırlar. Bu həqiqətləri öyrəndikcə düşünürsən: **məhz belə böyük İnsanın haqqı vardı deyə ki, ən böyük əsərim Ailəmdir.**

Yenə Nərgiz xanımın o sözüne qayıdıram: **“...nəvə kimi də ürəyim doludur”**. Və çox istərdim ki, Mir Cəlal müəllimin övladları da, nəvələri də ürəklərini boşaltsınlar, ataları, babaları – XX əsr ədəbiyyatımızın, fikir tariximizin, mənəviyyatımızın klassik simalarından olan **İnsan haqqında** xatirələ-

rini, düşüncələrini, duyğularını qələmə alsınlar, me-
muar ədəbiyyatımızı zənginləşdirsinlər. Belə kitab-
lar təkə bir ailə, onun dostları, ya tədqiqatçılar üçün
deyil, bütün xalqa, gələcək nəsillərə də gərəkli olur.

2-3 aprel, 1-2 iyun - 2006.

То прошествии лет и отдаленности от больших вращений или невольно возвращаясь к тем оставшимся в недосагаемом далеке и прославивающимся сквозь позолоту времени годам и вспоминаешь о тех людях высокой духовности, что твой действительный прозрачный взгляд запечатлел в сердце, в памяти твоей, тоскуешь по их незабвенно чистому и зрелому миру. А когда встречаешь в жизни (конечно, встречаешь!) вновь таких же носителей света, то на ум приходит мудрое изречение ошуров: мир не оскудеет. При этом думаешь о том, что не будешь на свете подобных образцов духовности, нравственной собственности, мир был бы очень удобным, неправедным и немилосердным...

Г. Омарович

ГИДАЯТ

Вехи мира Мир Джалала

Баку-2006

Перевод с азербайджанского
Сиявуша МАМЕДЗАДЕ

Редактор - Манс Гаджили

Художник – Ариф Гусейнов

Гидаят. Вехи мира Мир Джалала.

Баку, Издательско-Полиграфический Дом «Абилов, Зейналов и сыновья», 2006. 84 стр

В эссе-воспоминаниях Гидаята «Вехи мира Мир Джалала» ведется речь о встречах автора с большим писателем и выдающимся педагогом, внесшим значимый вклад в развитие азербайджанской литературы и филологической науки и, о незабываемых впечатлениях от этих встреч.

ISBN 5-87459-252-0

© «Абилов, Зейналов и сыновья», 2006
© Оруджев Г., 2006

Сдано в набор 01.09.06. Подписано к печати
11.09.2006. Печать офсетная. Тираж 500 экз

Подарочное издание

Издательско-Полиграфический Дом «Абилов,
Зейналов и сыновья» .
AZ1009, Баку, Азербайджан, ул. М. Ибрагимова 43
Тел +99412 4973623
E-mail: azs@azdata.net

То прошествии лет и отдалении от былых времен вольно или невольно возвращаешься к тем оставшимся в недосыгаемом далеке и просматриваемым сквозь позолоту времени годам и вспоминаешь о тех людях высокой духовности, что твой детский прозрачный взгляд запечатлел в сердце, в памяти твоей, тоскуешь по их незабвенно чистому и здоровому миру. А когда встречаешь в жизни (конечно, встречаешь!) вновь таких же носителей света, то на ум приходит мудрое изречение отцов: **мир не оскудеет. При этом думаешь о том, что не будь на свете подобных образцов духовности, нравственной высоты, мир бы был очень убогим, неправедным и немилосердным...**

С иными из идеальных для меня людей, навсегда вошедших в мою жизнь, я сначала познакомился по их произведениям, выступлениям, по вызываемому ими позитивному общественному резонансу, и проникся симпатией к ним. Позднее мне выпала честь встречаться и общаться с ними. Мир Джалал муаллима я знал еще будучи школьником в маленьком горном селении Маралземи в Зангезуре по его “Манифесту молодого человека”. Искренне сопереживая горькой участи героя книги Бахара, я считал автора волнующего повествования о его судьбе одним из величайших писателей в мире. Впоследствии пришло осознание, что такие произведения, как говорил Мирза Джалил, творит само время, и сам Господь ведет рукой автора, когда он их пишет.

С четвертого класса я перешел в школу соседнего села Лёк (у нас была трехлетка). Помню, учитель литературы Али Алиев увлеченно рассказывал о Мир Джалале Пашаеве (он обязательно называл его полным именем) и особенно гордился тем, что выдающийся писатель и педагог преподавал и ему! Али муаллим окончил заочное отделение АПИ (ныне Педагогический университет), который в представлении тогдашнего зангезурского простолюдыя считался вторым по значимости вузом (первым считался Азгосуниверситет).

Когда я с наивным детским любопытством поинтересовался, почему же Мир Джалал муаллим не преподавал в университете, мой вопрос, очевидно, задел за живое выпускника АПИ, и он отозвался с досадой и раздражением: «А чем хуже АПИ университета? Ведь там преподают еще и **Микаил Рафили**, **Абдулазал Демирчизаде**, **Ахмед Сеидов**, **Исмаил Шихлы...**» Он назвал и другие имена, о которых я не слышал. И повторил: - Чем хуже АПИ?!»

Да, мой вопрос крепко задел Али - муаллима. Я попытался загладить неловкость: «Знаю, они тоже выдающиеся личности, только не знал, что работают в АПИ...»

Выражение досады как ветром сдуло с его лица. «Ты знаешь, может, многое, но не все...», — миролюбиво заключил учитель.

Когда между нами воцарился лад, я часто просил Али муаллима рассказать об институтском наставнике. Он охотно отзывался на мои просьбы. Ему в ту пору не было известно, что Мир Джалал муаллим являлся профессором Азгосуниверсите-

та, и попросту не хотел расставаться с АПИ, где был в свое время студентом, вел по совместительству курсы и здесь, приобщая к истории нашей литературы уроженцев не только всего Азербайджана, но и Зангезура, Гейчи, Агбабы, Лори, Дербента, Борчалы, Гара-чёпа, всех уголков Кавказа.

Несмотря на загруженность работой, Мир Джалал муаллим выкраивал время, чтобы читать лекции в родном для него АПИ, который он окончил. Его питомцы уносили в своей душе в села, дома, школы отблески света, дарованного мудрым наставником. Как и Али - муаллим, они гордились тем, что им выпало на долю учиться у этого замечательного человека.

* * *

В пору моего детства в нашей сельской школе, как и во всем Зангезуре, среди моих ровесников, а также тех, кто был постарше, мало кто не читал «Манифест молодого человека» или хотя бы несколько глав из этой замечательной повести. Имя же Мир Джалала было известно нам всем. В те времена телевидение еще не пришло даже в Баку. Писателей знали по книгам и периодике. Портреты их мы лицезрели в книгах, редко — в газетах. Но образы литературных кумиров жили в нашем воображении. Может быть, оттого я сразу и узнал Мир Джалал муаллима... на приемном экзамене в АГУ в 1963 году (то было в здании по улице Низами (49). Экзамен у меня принимал другой человек, но я не сводил взгляда с Мир Джалала, чтобы прочесть его реакцию по выра-

жению лица; это не ускользнуло от внимания моего молодого экзаменатора (ныне известного ученого, к которому питаю большое уважение) и других членов комиссии.

При моих ответах на задаваемые мне вопросы, выражение лица у Мир Джалал муаллима оставалось неизменно бесстрастным, что стало беспокоить меня. Однако к концу “экзаменационных откровений” я заметил по его глазам, что он все же удовлетворен моими знаниями: за все 15 минут - ни единого замечания. Что же крылось за его удивительной сдержанностью? Едва я вышел в университетский двор, как один из студентов поинтересовался: «А кто экзаменует?» «Один из них Мир Джалал - муаллим, - ответил я. - А двух других не знаю». **«Если Мир Джалал - муаллим там, значит, все будет в порядке!»**

Это сказал старшекурсник, пришедший поболеть за своего брата-абитуриента. Я до сих пор помню, как он убежденно сказал: **«Мир Джалал – муаллима ввели в комиссию, чтобы экзамены прошли как положено!»**

Перед моими глазами предстает кафедра, которой руководил Мир Джалал - муаллим. Она помещалась в просторной комнате на втором этаже старого здания университета (ныне там располагается Университет народного хозяйства). То было место сбора для многих ученых. Бывало, по этой комнате медленно и степенно прохаживался Мир Джалал - муаллим. При всей атмосфере привычной оживленности здесь надо всем царила какая-то торжественная тишина. По своим студенческим вопросам мне не раз доводилось захаживать на кафедру, и мне всегда казалось,

что я вступаю в храм науки и писательского искусства. Там работали такие известные ученые-педагоги и литераторы, как Акпер Агаев, Али Фахми, Бахтияр Вагабадзе, Исмаил Ализаде, Раифа Гасанова, Азиза Джафарзаде, Фарида Везирова, Джамал Ахмедов, Аббас Заманов. Были среди них и молодые педагоги — питомцы Мир Джалала, которым маститый наставник щедро помогал на тернистой стезе науки и жизни. Это и рано ушедшие из жизни Фирудин Гусейнов, Инаят Бекташи, Вагиф Велиев, Абузар Исмаилов, Фируз Садыхзаде, Кямилль Мурадов, и продолжающие поныне исследовательскую и преподавательскую деятельность Панах Халилов, Джалал Абдуллаев, Гюльгусейн Гусейноглу, Кара Намазов, Тахсин Муталибов, Азад Набиев, Абдулла Аббасов, Халид Алимирзоев... Удивительна «разнопрофильность» избранных ими научных поприщ. Так, скажем, Акпер Агаев и Исмаил Ализаде — специалисты по зарубежной литературе, Абузар Исмаилов и Гюльгусейн Гусейноглу — по русской литературе, Панах Халилов — по литературе народов СССР, а по нынешним понятиям — СНГ и прибалтийских стран, Фируз Садыхзаде вел курс древней и средневековой азербайджанской литературы, Раифа Гасанова и Кямилль Мирбагиров преподавали нашу литературу XIX столетия и т.д. Да, разнопрофильность налицо. Но дело в том, что тогда в АГУ — **флагмане нашего образования — была только одна кафедра по литературе – кафедра азербайджанской литературы!** И в сферу ее деятельности входили как наша национальная, так и зарубежная литература, а также литературоведение. Университетские кафедры,

созданные впоследствии, «выпорхнули» из знаменитой кафедры Мир Джалала и угнездились в не столь уж просторных помещениях нового здания Университета. Кафедре истории азербайджанской литературы досталась вольготная большая комната, но, по словам Хафиза Пашаева (это один из трех ставших именитыми сыновей писателя), Мир Джалал - муаллим никак не мог свыкнуться с новым зданием. Конечно же, чувствительной натуры человека, привыкшего многие годы отправляться на работу медленным шагом — мимо памятника легендарному богатырю Бахрам-Гюру перед старым «Интуристом» к Губернаторскому саду вдоль морской набережной и дальше до Баксовета, теперь вынужденного долго катить в транспорте до нагорной части, такое «новоселье» не могло прийти по душе...

В университете все к нему относились с большим почтением и любовью. Молодежь — студенты, аспиранты, лаборанты — просто обожала его как тонкого, интеллигентного человека, по-отечески заботливого наставника-аксакала! Те, кому не выпало на долю попасть в число его питомцев, посещали курсы любимого устада вольнослушателями. В их числе, к слову, был и я. С теплым, светлым чувством вспоминаю и сегодня лекции Джалала Абдуллаева по литературоведению, Агамусы Ахундова — по общему языкознанию. Это были очень грамотные преподаватели, знающие специалисты, но **меня магически влекла личность Мир Джалала — большого писателя, ученого, человека с большой буквы.** Когда я сообщил Шамеддину — студенту-отличнику, учившемуся курсом старше (позднее мы потеряли в

нем талантливого языковеда-тюрколога, безвременно ушедшего из жизни), о своем желании посещать лекции Мир Джалал муаллима, он передал мою просьбу устату и получил разрешение. После второй лекции Мир Джалал муаллим подошел ко мне:

— Кто ведет на вашем курсе литературоведение?

— Мы пока не проходим литературоведение.

— Ты на первом курсе?

— Да. Хочу слушать ваши лекции... — сказал я и добавил: — Если бы вы вели и другие курсы, например, историю литературы, я бы рад был посещать. Просто хочу вас слушать.

— Ладно.

И больше ничего не сказал. Литературоведение начал преподавать у нас молодой Тахсин Мугаллибов. На первом занятии он перечислил нам названия учебников, книг по предмету, изданных к тому времени, и добавил: «У меня нет намерения умалять значимость этих изданий. Я чту их авторов, но буду проверять уровень ваших знаний по моим лекциям». Признаться, его суждения были самобытны и по-своему интересны. **Тогда еще не вышла в свет книга Мир Джалал - муаллима в соавторстве с Панахом Халиловым «Основы литературоведения».** Позже, по ознакомлении с ней, я убедился, что Тахсин муаллим еще осенью 1964 года читал нам свои лекции по еще неизданному учебнику нашего устада.

Мои «литературоведческие» воспоминания не исчерпываются приведенным. В октябре того же шестьдесят третьего года я был призван на срочную службу в армию. Это очень обеспокоило де-

кана филфака Аловсата Абдуллаева и других педагогов. По предложению декана мне пришлось перевестись на заочное отделение, причем на третий курс. «Перейди на заочное, — посоветовал Аловсат - муаллим, — раз в год будем приглашать тебя на сессию, продолжишь образование, а служба службой... Оформим приказом на третий курс, чтобы ты не терял год.» (На очном отделении филфака учеба длилась пять лет, а на заочном — шесть). Из-за цейтнота я должен был сдать экстерном все экзамены, зачеты, курсовую работу за 5—20 дней. И сдал-таки. Только...

Хотя еще на первом курсе я ходил «внепланово» на лекции Мир Джалал муаллима, а на втором слушал лекции Тахсина Муталибова, экзаменатором моим оказался другой преподаватель, так как на заочном курсе занятия вели иные специалисты (не называю имени этого экзаменатора, покинувшего мир. Да упокоит Аллах его душу). То ли на втором, то ли на третьем вопросе у нас произошло «короткое замыкание». Я отвечал на вопрос: «Сюжет — это линия развития событий в художественном произведении». Стал перечислять компоненты, «раскладывал по полочкам». Экзаменатор нетерпеливо повторял: «Ты мне простецким языком растолкуй, что такое сюжет». Я «простецкий язык» знал неплохо и перевел книжную премудрость на популярный язык. Раскрывал сюжетные линии «Комсомольской поэмы», «Евгения Онегина», обосновывал свои суждения. Он вновь настаивал: «Объясни на простецком языке!». В конце концов я не выдержал:

- Может быть, вы сами объясните мне на простецким языке, что такое сюжет?

Преподаватель не ожидал такого поворота. Оглядевшись в замешательстве, взял себя в руки:

- Где вы находитесь?

- В Баку, — наверное, мне не удалось угаить иронические нотки в голосе.

- Нет, я говорю не об этом, — широко раскинув руки, он дал понять, что имеет в виду огромное здание.

- В университете.

- Вот-вот, спасибо. — сказал он, будто именно в этом и заключалась вся суть сюжета — Вот мне отсюда надо отправиться на вокзал. Спускаюсь вниз. И в какой автобус мне надо садиться? (Я молчу.) На тридцать девятый!.. Проезжаю мимо Президиума Академии... сквера имени Сабира... Затем еду к Приморскому бульвару... Миную музей Ленина... Сворачиваю налево... И доезжаю до вокзала... Вот тебе и сюжет художественного произведения!

Я молча встал, взял свою зачетную книжку, положил в карман пиджака.

- Куда собрался?

- В армию.

- Да что он говорит?! — Он огляделся по сторонам, будто за меня должен был ответить кто-то другой.

Только когда я направился к дверям, обратил внимание на то, что мы с ним здесь вовсе не одни. Оказывается, пока он донимал меня «простецким языком», началась перемена, и преподаватели вернулись на кафедру. Вернулся и Мир Джалал — муаллим. Все тихо внимали «соображениям» моего экзаменатора. Я не видел этого скопления педагогов, так как сидел спиной к дверям.

- Вернись! Я тебя испытывал! — преподаватель всполошился не на шутку.

Я повернулся к Мир Джалал - муаллиму, стоявшему поодаль у стола и, наверно, послушавшему «простецкий язык», почтительно поклонился ему: «Простите, Мир Джалал - муаллим». И покинул комнату.

Чуть позже повстречал в вестибюле молодого в те годы Джалала Абдуллаева:

- Он тебе накатал «отлично», неси зачетку на подпись!

- Не хочу, чтобы в моей зачетке красовалась его подпись!

- Забудь об этом... он же человек пожилой, - увещевал меня Джалал - муаллим.

- Уже забыл.

Он рассмеялся:

- Это будет ему уроком...

Дня через два я в коридоре увидел Мир Джалал - муаллима. Устад понимающе-многозначительно улыбался, несомненно, вспоминая ту комическую сценку... Потом участливо спросил:

— Нет ли у тебя трудностей с разницей в экзаменах?

— Нет, Мир Джалал - муаллим, — ответил я твердо.

— Когда приедешь на сессию, повидайся со мной.

— Непременно, Мир Джалал - муаллим.

Его слова я воспринял как очень дорогую награду и всегда тепло вспоминаю о них.

Почему я привел эпизод с экзаменом? В те времена бывало на филфаке и подобное, но авторитет, уровень, интеллект Мир Джалал - муаллима все расставляли по своим местам, не позволяли допускать несправедливости и произвола.

Недостающие экзамены, зачеты, курсовые работы я сдал за неделю и стал третьекурсником; отправился в родное село, чтоб попрощаться; оказалось, что призывают в армию и моего старшего брата; по этой причине мне дали отсрочку и назначили директором школы — на его место. Таким образом, до марта 1966 года я учительствовал в Маралземи; затем был приглашен в газету «Совет Эрманистаны» («Советская Армения»), где стал работать.

Приезжая в Баку на зимние и летние сессии, я непременно ходил на прием к Мир Джалал — муаллиму. Особенно продолжительные беседы были у нас в пору моей работы в Ереване. Он очень интересовался житем-бытьем азербайджанцев в Ереване, во всем Западном Азербайджане, тамошней литературной средой; в особенности его тревожил армянский национализм. Расспрашивал, как себя ведут армянские писатели, знакомые ему по Баку и московским встречам. Я обстоятельно рассказывал ему о том, что знал. Приглашал его в Ереван. По его словам, последний раз он побывал в этом городе в 1953 году. Спрашивал об армянских писателях — уроженцах Азербайджана. Я рассказывал, что многие из них тоже заразились националистической напастью. Помню его горькие слова: «Ели наш хлеб — и в нас же кидают камень...» Он говорил: хотел бы приехать, повидаться с нашими. Увы, за двенадцать лет моей жизни в Ереване ему не довелось еще хоть раз побывать там.

Когда я учился на последнем курсе, один из преподавателей его кафедры подвергся печатному разносу за плагиаторство. На собрании, при встре-

че с дипломантами, Мир Джалал - муаллим сказал: «Нас справедливо критикуют в печати. Будьте же осмотрительны».

Еще одного сотрудника кафедры, поддавшегося плагиаторскому искушению, наш милосердный уstad и педагог стремился оградить от критических дубинок, считая более справедливым исправление «штрафника» (чья статья не имела никакого отношения к научному профилю кафедры).

Мои связи со многими профессорами кафедры Мир Джалала Пашаева, вообще с этим distinguished литературным центром, продолжались и впоследствии. На протяжении многих лет там разрабатывались основополагающие принципы и исследовательские направления истории и теории литературы, переводческого искусства; эти разработки внедрялись в университетских рамках, а позднее, в качестве образцового опыта, находили применение в академических изысканиях, в других вузах и в целом в литературной среде. Такой вот большой научно-филологический центр создал Мир Джалал муаллим.

Вспоминаю еще про одно примечательное обстоятельство. Преподаватели, читавшие лекции на нашем курсе, нередко цитировали Мир Джалал - муаллима. Это были ценные мысли как из опубликованного, так и неопубликованные, записанные по ходу научных дискуссий или просто бесед. Это были здравые рассуждения. Самое же интересное в том, что ни в студенческие годы, ни впоследствии мне не доводилось слышать о том, что преподаватели цитировали своего заведующего кафедрой, что они исходили из его суждений, причем, даже неопу-

бликованных, верней, никак не подлежавших в те годы к публикации.

Это есть еще одно свидетельство тому, что Мир Джалал муаллима однозначно и без исключения любили все на кафедре, которой он руководил, как те, что достигли почтенного возраста, так и молодые.

* * *

Два последних столетия в азербайджанской литературе ознаменованы десятками имен выдающихся мастеров слова, но я бы хотел выделить среди них две великие фигуры — Мирзу Фатали Ахундова и Джалила Мамедкулизаде. Мирза Фатали, заложивший основы нашей национальной драматургии, профессионального театра, не считал свою миссию исчерпанной этими деяниями; он ратовал за обновление нашего национального мышления, поднял вопрос о реформе алфавита, создал новую, светскую прозу, а также образцы литературной критики и публицистики, поныне не теряющие актуальности. А Мирза Джалил, развивая ахундовские новаторские начинания, возвел их в традицию, поднял на уровень влиятельной литературной школы, «Обманутые звезды» расширили горизонты художественной прозы (в особенности в жанре рассказа), эта проза поныне завораживает нас. И чтобы доподлинно довести провидческие «Письма Кемаль-уд-Довле» до адресата, Мирза Джалил свершил подлинную революцию в традиционном сознании мусульманского Востока — создал журнал «Молла Насреддин»... Я не задаюсь целью обстоятельно говорить о заслугах

этих двух литературных титанов, преступающих пределы пережитой ими эпохи. Меня восхищает качество, выделяющее их среди других великих имен, — удивительное острое чутье к насущнейшим нуждам нации, национального мышления, подвижническая готовность возделывать «целину» всех актуальных вопросов народного бытия.

В XX столетии ту пустоту, что образовалась в прозе после Мирза Джалила, а в нашей литературной критике — после большевистского переворота, после репрессий двадцатых — тридцатых годов, — заполнил, мне думается, Мир Джалал — как прозаик, как ученый-исследователь, как художник-гражданин.

* * *

В студенческие годы, кажется, шел 1965 год, я прочел стихотворение Бахтияра Вагабаде «Во здравие красного солнца», — предварявшееся эпиграфом из Мир Джалала:

- Сынок, бокалы лопаются от лжи, стекло ли виновато?

- Какая ложь?

- А та самая, какую вы говорите бокалам всякий раз, садясь за стол, ее не выдержит и сталь!

Не помню, из какого рассказа Мир Джалала эти строки, но эпиграф четко запечатлелся в моей памяти.

Впечатляющая своей естественностью метафора — неправедная, корыстная ложь может сокрушить чистое, прозрачное стекло. Но этого быть не должно... Вспомним названия книг устада

— «Почта» (1935), «Воскресший человек» (1935), «Огородный вор» (1937), «Рассказы о Родине» (1942), «Раны Родины» (1943), «Рассказы о жизни» (1945), «Мои ровесники» (1947), «Простые рассказы» (1955), «Куда ведут дороги», «Тень ивы» (1957) — все естественны, не претендуют на изыск и тем привлекательны.

Мир Джалал как продолжатель школы Мирзы Джалила, приверженец идейно-художественного направления гениального предтечи и носитель его языковых и профессиональных традиций, в тридцатые—семидесятые годы минувшего века внес ощутимый вклад в развитие нашей прозы, национального литературного языка. Я смолоду чувствовал, что вершины простоты и естественности языка — художественного и научного, — достигнутые Мир Джалалом, — не только плод таланта. Суждение самого мастера помогло мне продвинуться в понимании истины: **«Когда я испытываю трудности в литературном творчестве, в жизни, вспоминаю людей, с которыми знался-виделся в Гяндже, в Гядабее в пору своего учительствования, и я воодушевляюсь, очищаюсь... И преодолеваю всякие трудности!...»** Чистый, естественный, проникновенный, поэтический язык мастера с детства и юности был вскормлен стихией сочного тебризского говора; звучавшего в его родном селе Андалиб, обогащался, наливался силой в годы жизни в Гяндже, Гядабее, Баку, Казани. Работа в газетах «Коммунист» и «Гяндж ишчи» сыграла значимую роль в отшлифовке слога, выработке литературного стиля.

Художественный язык, язык научных работ и педагогическое слово Мир Джалала, пройдя все

этапы, сформировались, «вызрели» на ниве национальных духовных ценностей. Не случайно, что в книгах выдающегося ученого Мухтара Гусейнзаде, возглавлявшего кафедру азербайджанского языкознания, к слову, столь же большую, как кафедра Мир Джалал муаллима, больше всего приводятся образцов нашей художественной прозы советского периода из рассказов, повестей и романов Мир Джалала. Мухтар муаллим и на своих лекциях приводил множество примеров из его произведений. Язык для творчества Мир Джалала был не только данностью, заключавшей в себе дух и память народа, колорит, очарование, энергию и емкость родной речи, — он означал также и незаменимый социальный фактор, нес в себе общественный смысл. В силу всех этих достоинств, много позднее после выхода в свет последнего произведения писателя, в недавно вышедшей в США книге американского ученого М.Террилла «Эзопов язык в азербайджанской литературе» чаще всего цитируются произведения Мир Джалала. Даются сведения о его творчестве.

Слово Мир Джалала, включившее в свой арсенал с блеском и метафорический эзопов язык, сохраняло и сберегло в себе корневую, народную основу.

Богатство языка Мир Джалала, ограниченное талантом художника, вместе с тем выстрадано опытом его многотрудной жизни, и, на мой взгляд, его творчество в целом - эта новая ступень школы Мирзы Джалила.

Вспоминается точное суждение академика Кямала Талыбзаде в связи с научным творчеством Мир Джалала-литературоведа: «Он пришел в науку из

самой литературы. Поэтому книги ученого не дают никакой возможности для обоснования ненаучных выводов». Мир Джалал пришел в науку не ради титулов и ученых степеней (будучи автором ценных исследований, снискав большой авторитет в науке, он никогда не предпринимал попыток войти в состав членов Академии); на протяжении всей своей научной деятельности он занимался системным изучением различных периодов азербайджанской литературы - от М.Ф.Ахундова, Ф.Кечарли до тридцатых годов, а также исследованием творчества отдельных ее корифеев, чтобы донести их наследие до народа, поднять литературоведение и литературную критику на высокий научный уровень. Являясь большим художником, талантливым исследователем, Мир Джалал вместе с тем был и взыскательным, заботливым педагогом. Он вел многогранную литературно-педагогическую деятельность, прилагал усилия к последовательному изучению различных периодов нашей литературы и включению их в сферу фундаментальных исследований, возглавлял процесс преподавания этих отраслей знания.

Его кандидатская диссертация, позднее изданная как монография - «Поэтические особенности Физули» - была для литераторов, критиков, студентов моего поколения настольной книгой, посвященной одному из величайших поэтов мира XVI века. Этот труд был высоко оценен научной общественностью. Докторская работа ученого - «Литературные школы в Азербайджане (1905 - 1917 гг.)» неоднократно переиздавалась. Названные исследования и поныне сохраняют свою актуальность и значимость. Солидным вкладом в ис-

торию нашей литературы и литературоведение явились такие монографии, как «О реализме Джалила Мамедкулизаде» (1966 г.), «Смех как художественное оружие» (1968 г.), «Классики и современники» (1973 г.). Невозможно не назвать также трехтомную «Историю азербайджанской литературы», созданную при его активном соавторстве, не вспомнить про его заслуги в создании других многотомников, исследования по разным периодам и творчеству представителей азербайджанской литературы XIX - XX столетий (Дж.Мамедкулизаде, Н.Нариманов, А.Ахвердов и другие), многие другие труды. Диву даешься: столь широкий диапазон научно-педагогической деятельности наряду с бесценным художественным наследием!

Мир Джалал муаллим - автор крупных, объемных произведений, умел быть лапидарным и метким в высказываниях, и часто одна его емкая фраза обобщала дух статьи или целой книги. Вспоминаю, например: **«Самед Вургун смолоду не портил бумагу».**

В студенческие годы я знал назубок, можно сказать, все стихи Самеда Вургуня, написанные в отроческие и юные годы (помню и теперь). **Возможно, со строгой научно-теоретической точки зрения, с критериев художественности в этих ранних стихах можно усмотреть и изъяны, но я люблю и эти исповедальные опыты, отмеченные печатью несомненного таланта, прежде всего за искренность чувств. Поэт писал то, что шло от сердца, от души. Эта изначальная естественность, думается, и привела поэта к художественным вершинам, к эпической «Комсомольской**

поэме», к шедеврам лирики - стихотворениям «Азербайджан», «Я не спешу»... Упомянутое суждение Мир Джалала о молодом Самеде Вургуне созвучно и его собственному творческому кредо и отношению к писательскому слову. Мир Джалал муаллим с молодых лет также «не портил бумагу»...

Другое его высказывание: **«Самед Вургун ввел в поэзию Азербайджан».** Это - гордая истина истории нашей литературы, это - и лаконичная, емкая оценка национального духа нашего великого поэта и его исключительных заслуг перед нашей культурой!

Многотрудный и достославный исторический путь, пройденный Азербайджаном и нашим народом, его национально-культурное, нравственно-духовное бытие нашли отображение в художественной мысли от фольклора и сказов Праотца Горгуда до нашей неповторимой поэзии. При всем богатстве этого поэтического наследия наиболее полная художественная панорама Азербайджана - в ее историческом и современном измерении, со всем и - географическими и природными оттенками, нашла свое воплощение именно в творчестве Самеда Вургуня. **Ярчайший образ Родины живописуется не только в стихотворении «Азербайджан», которое знают наизусть у нас все, от мала и до велика, также в произведениях поэта «Фархад и Шири», «Дастан о Баку», «Сожженные книги» и других.**

Мир Джалал на своем писательском и научном поприще тоже охватил все священное пространство Родины, ввел в художественную прозу Азербайджан - с его исторической памятью, регионами, городами и весями, исследовал его

многовековое культурное наследие, что придавало еще большую глубину любви к Отечеству. Вот почему нам так понятна его гордая радость в суждении о великом собрате по перу: «Самед Вургун ввел в поэзию Азербайджан»...

Мир Джалал - муаллим говорил, что «Книга матерей» - это книга Правды. Не просто говорил, а был движим и в творчестве, и в научных изысканиях, и в педагогической деятельности этим высоким чувством Правды.

* * *

В объемных и интересных заметках Наримана Гасанзаде «Шедевр» и «Главный герой» Мир Джалала», написанных в форме открытого письма видному физика, академику Арифу Пашаеву, есть такой автобиографический эпизод:

« - Что ты ищешь? - спросил он потечески.

- Ищу работу, Мир Джалал - муаллим, - ответил я, как если бы доводился ему сыном.

- Ищи не работу, а человека... Вот он - я... Приходи в университет. В аспирантуру...

Я и пошел».

Когда Нариман Гасанзаде впервые явился на прием к маститому ученому, он еще не снял с себя солдатской шинели. Мир Джалал муаллим протянул руку помощи молодому поэту, нуждавшемуся в участии. А встреча эта состоялась в 1961 году, когда поэт пришел к уstadу уже после окончания Литинститута имени М.Горького. То, что выдающийся писатель, ученый, заведующий кафедрой приветил его с истинно отеческой забот-

ливостью, принял в аспирантуру (тогда этого удастаивался не каждый желающий), ознаменовало новую страницу в жизни Наримана - не только как исследователя, но и как поэта. Зажегся «зеленый свет» на пути его литературной карьеры, он стал получать стипендию аспиранта, решился больной для него квартирный вопрос, он преподавал, трудился на ответственных должностях в печати, возглавлял авторитетную газету, занимал пост замминистра, а самое главное, преуспел в творчестве. Да, в те времена в Баку поиск работы был обусловлен «поиском человека», и не каждый, чей порог ты переступал, был Мир Джалалом... «Ищи не работу, а человека!», - такова иронически-горькая оценка реальности того времени.

Хотя многие писатели, ученые мужи любили хаживать в ЦК, считая для себя за честь сподобиться аудиенции в главном политическом штабе, фактически, руководящей инстанции республики, Мир Джалал муаллим не был охотником таких хождений «наверх». Говаривал: «Счастлив, что не было у меня дела к Баксовету...». Близко знавшие писателя понимали, что это не просто реплика, а он исходит из личных наблюдений.

Вспоминает Тахсин Муталибов: «Мы проходили мимо Баксовета. Мир Джалал муаллим задержал шаг: «Ты хоть входил сюда?». «А чего ради?» - отозвался я. «Как это «чего ради?» - удивился он. - Да ведь здесь-то и выдают квартиры! И откуда здешним персонам знать, что у тебя нет жилья? Вот ты и войди, открой дверь председателю и выложи, мол, братец, я тут же, по соседству, преподаю в университете, а жилья у меня нет. Тогда увидишь - за три денечка дадут тебе кварти-

ру или нет.» Я говорю: «Мир Джалал муаллим, да кто меня впустит к председателю? Люди днями с утра томятся у этого кабинета, да и многие после приема уходят не солоно хлебавши. Где у меня такое терпение, чтобы зря терять время в этих очередях! Я на учете в университете. Когда подойдет очередь - тогда и получу». Мир Джалал покачал головой: «Ну уж если ты такой «настойчивый», тогда жди в очереди».

Дело в том, что Мир Джалал муаллим был уверен, что к интеллигенции, к преподавателю должны относиться с особым почтением. По его убеждению, об университетских преподавателях надлежало проявлять особую заботу и квартиры предоставлять им самые лучшие.

Приведенный эпизод говорит еще о заботливом внимании Ученого и Педагога к нуждам молодого исследователя, как равно об его отношении к существовавшей в то время бюрократической системе. Юмор, ирония, сарказм в прозе Мир Джалала идут от жизни, побуждают к размышлению, но в реальности тех лет были и достойные осмеяния и сарказма явления, которые даже смелые и самоотверженные писатели не могли запечатлеть их в слове, да и сумей написать о них - не допустили бы до печати. Поэтому подобные «нелояльные» истины высказывались устамом в юмористических, саркастических тонах в доверительном общении — в аудиториях, на кафедре, в кругу друзей. И получали хождение как афоризмы. Одна реплика до сих пор на моей памяти: «**Нынешние даже «добро пожаловать» читают по твоей физиономии...»**. Истина, сообщающая о климате хрущевско-брежневских времен. Или другое - юмористическое

«приглашение»: «**Пойдем угощаться заседанием!**» То же эхо хрущевских заседательских авралов - «от зари до зари». Газетчики ночи напролет просиживали в типографии, дожидаясь окончания патетической тягомотины из уст Никиты Сергеевича. Съезды КПСС длились по меньшей мере дней десять. Десять дней Кремлевский дворец съездов бывал набит людьми до отказа, казалось, вся страна съехалась на заседание. Десять дней взоры гигантской империи были прикованы к съезду, а затем, из года в год, до нового съезда, начинались обсуждения на местах, принимались резолюции трудящихся...

«Пойдем угощаться заседанием!»...

Мне вспоминается рассказ писателя, написанный в 1954 году, в начале заседательской лихорадки, представляющийся весьма интересным и по форме, и по содержанию. Он так и назывался «Заседательский сухофрукт».

Есть сушеный инжир, урюк, сушёный кизил, этого добра хватает, а вот заседательский сухофрукт – редкость.

Есть то, что сохнет под солнцем, а есть сохнувшие – чахнувшие до бесчувствия на заседаниях.

Заседательский сухофрукт вам знаком. Пусть вы не знаете его по имени, но по виду – он вам хорошо знаком. Вы ведь часто замечали на улице, у входа учреждение или на лестницах человека с пухлой папкой под мышкой, устремившего вперед тощую фигуру, идущего заседание! Пухлая быстрым шагом (курсив мой. – Г.)

Куда он спешит? На серая истёртая папка набита бумагами. Что за бумаги? Протокол! Всю жизнь он ходит, потупив голову, глядя хмурой тучей, обременённый мыслями... О чем он размышляет? О резолюции! Для заседательского сухофрукта нет разницы, ночь ли, день ли, осень ли, весна ли, жарко ли, холодно ли.

При виде этого угрюмого человека, отрешённого от перезвона ручьев, благоухания цветов, щебета птиц, музыки, смеха, весенья, одни диву даются, а многих оторопь берёт.

Не думайте, что он таков только в общественных местах, при публике. Или полагаете, что вернувшись домой, сняв шапку в прихожей и встречаясь с женой и детишками, он преобразается, лицо его светлеет и губы трогают добрая улыбка?

Нет! Ошибаетесь! Это твердокаменная, принципиальная, железная натура. Его личная

даня. Он раз и навсегда проникся убеждением, что мы созданы для заседаний, что головы даны нам для выработки резолюций, пальцы – для писания протоколов, руки – для рукоплесканий, а голос – для выступлений. По его мнению, вся вселенная сотворена после важного совещания и принятой в небе резолюции. Не верите? Поднимите голову и взгляните на небо. Вот сколько миллионов звезд собрались вокруг председательствующей луны! Тысячи лет уже на небе идет такое жаркое собрание, что грохот порой и до земли доносится.

Заседательский сухофрукт обращается к жене примерно таким образом:

- Товарищ Мейранса, есть предложение вам выстирать и высушить мои носки!

Если половина отмалчивается, он встает и постукивает карандашом по столу:

- Ответное слово предоставляется товарищу Мейрансе!

Жизнь нашего «фрукта», проходящая (непросто) в заседаниях, резолюциях и речах, подвергалась потрясениям и в семье.

Лет восемнадцать тому назад, вернувшись с собрания, Сухарь не застал жену дома. «На каком она собрании, на ночь глядя?» – подумал он. Тут пришла соседка с поздравлениями: – Братец Сухарь, поздравляю вас с рождением славной дочурки! Мейранса-ханум ждет вас в роддоме.

Он – ни ответа, ни привета, и магарыча не дал. Его и без того мрачное лицо потемнело. В глазах полыхнули молнии. «Какого черта! Как люди на это посмотрят? Какое решение примут?» Машеньку в пелёнках привезли домой. Сухарь, утонув

в своих циркулярах, не удосужился даже полюбоваться на новорожденное чадо.

Жена попросила подобрать подходящее, красивое имя дочурке.

Заседательский сухарь вынес вопрос на обсуждение коллег. Предлагали массу вариантов, но новоиспеченный папаша ни в какую. Настаивал на своем:

- Маруза¹!

Коллеги покатались со смеху, потом заплотировали. И стала дочка Марузой.

Вскормили, взлелеяли, выросла Маруза, учиться пошла, наконец, заневестилась.

Когда требовалось купить ей учебники, тетради, Сухарь соблюдал весь протокольный ритуал. Дочка писала заявления на папино имя, затем оно отправлялось в школу на утверждение учителю. И напоследок подписывалось мамашей. Накупив в магазине книг, тетрадей, отец сдавал все под расписку дочери и ставил срок: "До конца второй недели такого-то месяца", копия отправлялась на службу шефу, "для контроля", другой экземпляр он держал в своем архиве на всякий случай - пригодится, если будет ревизия. Директор школы несколько раз поручал Марузе:

- Доченька, пусть папа зайдет в школу, есть у меня важное слово.

Сухарь всякий раз отнекивался:

- У меня собрание!

Выросла дочка, и головной боли у папы прибавилось, уже немало объявилось сватов.

Всем давали один ответ:

¹ Məruzə (азерб.) - доклад

- Заполните анкету, а там поглядим.

При слове «анкета» сваты разбежались.

Но один молодой шофер по имени Аскер, видимо, верный избраннице сердца, не отставал.

Жена была согласна родниться с соискателем руки ее дочери. Попыталась подрулить к мужу:

- Ай киши, он же любит ее!

- Конкретно скажи – кто кого любит? И на каких условиях!

- Шофер... Аскер...

- А где заявление?

- Нет никакого заявления.

- Тогда чего зря языком молоть. Ни заявления, ни анкеты, ни рекомендации. Что ж ты голову мне морочишь?

Жена просительного проговорила:

- Может, выкроишь время, когда не будешь заседать... Придут сваты, переговоришь...

- Зачем мне сваты! Пусть этот молодой человек пришлет личное дело, фото, ознакомлюсь, а после обсудим.

Сухарь несколько раз произнес имя кандидата в женихи и, уставившись на жену, покачал головой:

- Имя старо, очень старо. Искатель руки Марузы должен иметь подобающее имя...

- Скажешь – он и изменит.

Муж был непреклонен:

- Я сказал: пусть пришлет личное дело! К чему лишние разговоры!

Мейранса молча удалилась. Слова Сухаря передали Аскеру.

Тот сказал:

- Анкету пусть соизволят изучить в отделе кадров. Но я знаю более простой путь решения этого вопроса. Зря он взвалил на себя столько хлопот...

* * *

Однажды вечером Сухарь приводил в порядок протоколы. Жена, открыв шкаф, нарядилась в новое платье. Подняв голову и увидев, с какой поспешностью и воодушевлением охорашивается жена, удивился:

- Куда это ты собралась?

- Да так... у нас небольшое совещание.

- А где Маруза?

- И она отправилась на свое совещание, оставила записку тебе...

Жена извлекла из-под книги на столе записку и протянула мужу:

- Похоже, ребята между собой что-то решили. Прочти, погляди.

Когда он прочел записку, у него глаза на лоб полезли.

«Папа, мы долго судили-рядили. И, не утруждая вас, пошли в ЗАГС. Завтра у нас свадьба. Состоится в доме жениха. Если после собрания удосужитесь, окажи милость своим присутствием. Твоя дочь Маруза».

Сухарь остолбенел. Прилёг, вскочил:

- Как эта так... Самовольно... с бухты-баракты... А кто им дал право? Кто дал согласие на такое решение?!

Жена мягко подсказала:

- Тебе и надо утвердить решение.

Сухарь взвзлся:

- Как я могу... не прочтя анкету... личное дело.. без обсуждения...дать «добро»? Это же безобразие!

Мейранса, обувшись, сказала свое последнее слово:

- Дашь – не дашь – твое дело. Я буду на свадьбе в доме у Аскера. Следи за квартирой.

С этими словами она вышла, хлопнув дверью.

И дом, как мельничный жернов, закрутился в глазах Сухаря...

1954.

* * *

Мир Джалал, относившийся к старшему поколению, к своим ровесникам с неизменной чуткостью и вниманием, так же бережно заботился о молодой смене в нашей науке, ее воспитании в духе высокой интеллигентности, всегда находился в гуще студентов и аспирантов.

Вспоминаю эпизод: в канун двадцатилетия Победы, в мае 1965 года в переулке у Баксовета я увидел Мир Джалал муаллима в окружении толпы студентов и студенток (последних было большинство), они показывали устаду свежие газеты, что-то зачитывали вслух, о чем-то расспрашивали его, что-то оживленно обсуждали, улыбались. Оказывается, в двух газетах были опубликованы снимки Мир Джалала в военной форме, сделанные на фронтовых дорогах. Лица молодых питомцев светились радостью. Были среди них и мои знакомые. Один из них подошел ко мне: «Мы тут поджидали

Мир Джалал муаллима, чтобы показать ему газеты и порасспросить...» «А почему здесь, а не в университетском дворе?» - спросил я. «Там слишкомлюдно, не поговорить...»

Пообщаться с почтенным аксакалом-наставником, послушать его чаяла вся студенческая молодежь.

В марте 1968 года, когда я вышел в преддипломный отпуск, отмечали шестидесятилетие Мир Джалала: в университете, на филфаке, в особенности на его многолюдной кафедре царила праздничная атмосфера. В печати выходили статьи деятелей науки и культуры (Мамеда Арифа, Мамеда Джафара, Бахтияра Вагабзаде, Бекира Набиева, Гулу Халилова, Исы Гусейнова и других), посвященные юбилею.

В канун юбилея я несколько раз виделся с ним как студент, и эти встречи запали мне в сердце. За это я благодарен Бахтияру Вагабзаде. Поэт-профессор, который и на педагогическом поприще не расставался с художественным творчеством, попросил Мир Джалал муаллима передать в его ведение несколько дипломников из числа “успешных” студентов для заполнения почасовых нагрузок. В их числе оказался и я. Поэтому, изменив утвержденную тему моей работы по классической литературе (причем о любимом мною классике!) решили заменить на современную. Но какую? Это решал завкафедрой.

Когда я вошел к Мир Джалал муаллиму, он сразу догадался о причине моего посещения, задумался, начал по обыкновению прохаживаться по комнате. Пауза длилась минуты две-три. Он обратился мне:

- С прошлого года выходит журнал «Улдуз». Читаешь ли?

- Конечно.

- Ах да, ты же поэт. Может, написать тебе о поэзии в «Улдузе» — по номерам за 1967 год?

- Напишу, Мир Джалал муаллим.

Тема была интересна для меня. Эта журнальная поэзия еще не была исследована, не стала предметом обстоятельного разбора. Выбор Мир Джалал муаллима был показателем его интереса к новой литературе и последовательно теплого отношения к литературной смене, - ведь подавляющее большинство публикаций журнала «Улдуз» принадлежало как раз перу молодых авторов. Дипломная работа моя была готова. **Мой научный руководитель** дал высокий отзыв, «подредактировал» только одну деталь: **вычеркнул на титульном листе перед своим именем слова «доктор филологических наук, профессор».** Я удивился. Он сказал: «Я - поэт. После имени такого большого ученого, как Мир Джалал муаллим, представлять меня как «доктора наук, профессора» выглядит некорректно. - **И добавил: - он и прекрасный прозаик, и крупный ученый».**

Мир Джалал муаллим, в редких случаях выступавший на защите дипломных работ, высказал несколько лестных суждений о моей работе. Госэкзаменационная комиссия решила издать ее в научных трудах университета и рекомендовать меня в аспирантуру. Я представил работу в это издание и обратился в аспирантуру (но Фортуна поджидала меня на других путях-дорогах).

Впоследствии мы виделись два-три раза. Мир Джалал муаллим посоветовал мне взять тему, защи-

тить диссертацию. Об этом напомнил мне и Бахтияр Вагабзаде, прибывший на просмотр своей пьесы «Второй голос» в Ереванском Азербайджанском госдрамтеатре: «Хочешь, мы утвердим желаемую тобой тему, будь то на кафедре Мир Джалал муаллима, будь на моей (Бахтияр муаллим также возглавлял одну из кафедр на филфаке), берись за работу». В канун приезда в Ереван он виделся с Мир Джалалом, получил от него доброе напутствие, маститый уstad передавал мне привет и напомнил о своем предложении.

Возвращаюсь в 1978 год, когда я прощался с университетом. Осенью того года Мир Джалал муаллим был удостоен премии Республиканского комсомола за роман «Манифест молодого человека», - событие, запомнившееся мне как беспрецедентное: роман, впервые опубликованный в 1940 году, был отмечен высокой наградой 38 лет спустя, когда автору исполнилось семьдесят лет.

Из многих ценных статей, воспоминаний о личности, жизненном пути, творчестве Мир Джалала, написанных в то время, мне особенно запомнился один эпизод, который приводил в своих заметках Иса Гусейнов «За что вас любят»: «Было в Армении (читай – в Западном Азербайджане, на территории нынешней Армении - Г.) древнее селение с названием Деречичек. Жил там ашуг по имени Алы. Он сыграл свадьбу моего деда, скончавшегося в 1934 году. Потом и свадьбу отца моего сыграл. Однажды ашуга Алы дороги привели в Газах... и он сыграл - спел на моей свадьбе. Голос, саз и сказ этого человека, прожившего больше века, по-прежнему завораживали слушателей. В чем была тайна сия? Кто говорил -

это от воздуха Деречичека, кто говорил - от родников Деречичека. И никому не приходило на ум сказать: тайна - в красоте Сердца ашуга, духа ашуга.

При встречах с Вами я вспоминаю Ашуга Алы!»

Душевная и духовная красота незабвенного Мир Джалал - муаллима и поныне с нами.

* * *

С осени минувшего года я все собирался посмотреть спектакль по мотивам романа «Воскресший человек» в Азгосдрамтеатре (режиссер и автор инсценировки - заслуженный деятель искусств Орудж Иззетоглу), но каждый раз выходила какая-то закавыка. Обещал руководству театра: мол, 26 апреля непременно приду на спектакль. В конце рабочего дня, собираясь отправиться в театр, мельком глянул на настольный календарь. И увидел портрет Мир Джалал - муаллима. Под ним слова: «Родился писатель, литературовед Мир Джалал (1908 - 1978)». И это был знак судьбы - исполнялось 98 лет со дня его рождения, и я словно шел к нему на именины...

«Воскресший человек» был написан и увидел свет в 1935 году (автору было 27 лет!). Этот роман, что был издан после книги очерков «На здоровых путях» (1932 г.) и «Новелл и очерков» (1935 г.), стал событием в литературной жизни Азербайджана и явился подлинным манифестом прозы Мир Джалала. В последующие годы на издание было наложено «табу» и только в 1978

году «Воскресший человек» вновь воскрес... Персонажи произведения - люди Азербайджана в канун октябрьского переворота; и самым неожиданным было ощущение, что я многих как будто знал. А самое интересное и больше всего восхитившее меня - мастерство сюжетосложения молодого автора, умение создавать различные живые типажи во плоти и крови и, конечно, сочный язык.

Сценическая постановка «Воскресшего человека» - монументальное эпическое действо, несколько напоминающее историко-героические литературные образцы. Характеры, воплощенные на сцене народными артистами Нуредином Мехтиханлы (Бебирбек), Гаджи Исмаиловым (Мешади Ислам), Рамазаном Новрузовым (Алибек), Эльханом Агагусейноглу (Гияс), заслуженными артистами Али Нуром (Сарыглы Молла), Саадат Кулиевой (Шепел Суралы), Метанет Атакишиевой (Мадам-мамзель), Севиль Кулиевой (Телли), артистами Самиром Гуламовым (Кадыр), Айтен Айдынгызы (Гумру), Асланом Ширином (Коротышка), Дилярой Назаровой (Ширин) и другими исполнителями, запоминаются самобытностью, индивидуальностью. Раскрытие идейно-художественного содержания способствуют национально-колоритная музыка народного артиста, композитора Акшина Ализاده, оформление художника Назима Бейкишиева, решенное в реалистическом стиле.

Постановка «Воскресшего человека» - не только подарок сегодняшним зрителям, но и очень поучительная панорама общественно-политической жизни столетней давности нашей истории, позволяющая познакомиться с умона-

строениями, чаяниями, идеалами людей той эпохи.

* * *

На презентации последнего издания монографии «Литературные школы в Азербайджане» известный ученый-литературовед, профессор Наргиз Пашаева предварила свое выступление словами: «...**Позвольте мне начать свою речь не как внучке - хотя сердце мое и переполнено невысказанным, как у внучки, - а как литературоведу...**» То, что талантливая ученая, профессионально раскрывшая достоинства и ценные качества книги, предварила свою речь такой взволнованной оговоркой, меня очень растрогало и побудило к размышлениям. **Во-первых, потому, что на вопрос «Какое произведение считаете своим главным творением?» Мир Джалал отвечал: «Самое великое произведение, которое я создал в жизни - это моя Семья!..» Во-вторых, меня всегда интересовали биографии великих людей, их семейная жизнь, самобытные особенности, не осязаемые в их творчестве, публичной деятельности. Люблю целостность личности и творчества художников (увы, что не так часто бывает). А про невидимую часть личностного мира, общественной жизни, творчества ... человека не может знать никто, кроме его собственной семьи. Поэтому и при встрече в Вашингтоне с нашим послом Хафизом (теперь уже бывшим) Пашаевым (то было в конце 1992 года), подустав от разговоров на политические, дипломатические темы, я с удовольствием слушал воспоминания о Мир**

Джалал муаллиме из уст его сына. Фрагменты, рассказанные Хафиз муаллимом, произвели на меня впечатление части целого большой жизни или же цельного художественного произведения. После той вашингтонской встречи у нас с Хафиз муаллимом ни одна последующая встреча, будь то в Баку или Соединенных Штатах, не обходилась без воспоминаний о Мир Джалал муаллиме. Новыми штрихами дополнял для меня портрет замечательного устада мой собеседник. Порой он вставлял в разговор при случае: «Мир Джалал так говорил...», «Так поступил Мир Джалал», и это присловье-воспоминание мне очень импонировало. При встрече в 1992 году я сообщил ему, что хочу написать о Мир Джалал муаллиме, подумывая об этом.

Позднее я имел возможность послушать рассказы также старшего сына Мир Джалала, выдающегося ученого Арифа Пашаева - главного героя «главного произведения» писателя, поделился и с ним своей задумкой. Но писать не спешил, о больших личностях пишу только тогда, когда уже не могу не писать. Писать о таких великих людях непросто. Быть может, я и сейчас не готов писать эти заметки? Но время идет, дни бегут и словно торопят меня...

Хафиза Пашаева мне показал издавека его сокурсник, когда я учился еще на первом курсе: «Это сын Мир Джалал муаллима». «И какой он парень?» - полюбопытствовал я. «...Ни на что не зарится... искренний, толковый и эрудированный». Позднее, узнав Хафиз муаллима, я убедился в том, что он таков и есть, запомнилось мне еще его признание: **“Мы – счастливая семья. Никогда не жаждали**

славы и богатства”. Слава следует за теми, кто ее не ищет.

* * *

Характерен еще один эпизод, говорящий о праведности, бескорыстии и нравственной чистоте семьи Пашаевых. Старшая дочь Мир Джалал муаллима - Эльмира ханум была директором одной из бакинских музшкол. Как и в других учебных заведениях, здесь не обходилось без преподнесения родителями подарков учителям. Иные из преподавателей даже следовали по дорожке, ведущей «от дарений к взятке». Это обстоятельство очень беспокоило Семью. Мир Джалал муаллим идет к Министру культуры Закиру Багирову и просит освободить дочь от занимаемой должности. Тот, человек очень сдержанный, не может скрыть изумления:

— **Мир Джалал муаллим! На такую должность приходят только проситься!**

Мир Джалал муаллим стоит на своем, добивается желаемого, и вся семья испытывает облегчение.

Подобно тому, как Мир Джалал муаллим превратил университетскую кафедру азербайджанской литературы в крупный научно-педагогический центр, так всемирно известный ученый-физик, академик, ректор и истинный первостроитель Национальной академии авиации Ариф Пашаев, как видный организатор образования, сыграл незаменимую роль в формировании, профессионализации этого вуза, не имевшего достаточных традиций в Азербайджане. А Хафиз Пашаев, как я уже сказал, дол-

гие годы достойно представлял нашу страну в США. Хотя мне не довелось встречаться с младшим сыном Мир Джалал муаллима, Агилем Пашаевым, я слышал о нем много добрых отзывов. Он вел очень плодотворную деятельность - во благо нашей литературы, культуры, спорта. Дочери Мир Джалал муаллима Адиба ханум - известный литератор, Эльмира ханум - преподаватель музыки. И дети, и внуки, и правнуки, и правнучки верны нравственным заветам Мир Джалал муаллима и его верной спутницы жизни Пюсты ханум. Достигая эту истину, я думаю: «А ведь именно такая вот великая личность вправе была сказать: **«Самое главное мое творение - моя Семья».**»

Возвращаясь к словам Наргиз ханум: «... сердце мое переполнено невысказанным и как у внучки...» И я бы очень хотел, чтобы и дети, и внучки незабвенного устада высказали свои сердечные чувства и думы, поделились воспоминаниями о своем отце и деде - о человеке, который является одной из классических фигур нашей литературы, общественной мысли и культуры XX века, тем самым обогатили бы нашу мемуарную литературу. Такие книги необходимы не только для узкого круга близких людей, исследователей, но и всему народу, грядущим поколениям.

2-3 апреля, 1-2 июня-2006

593

Вехи мира Мир Джалала

ГИДАЯТ

2021